

7 - 54.

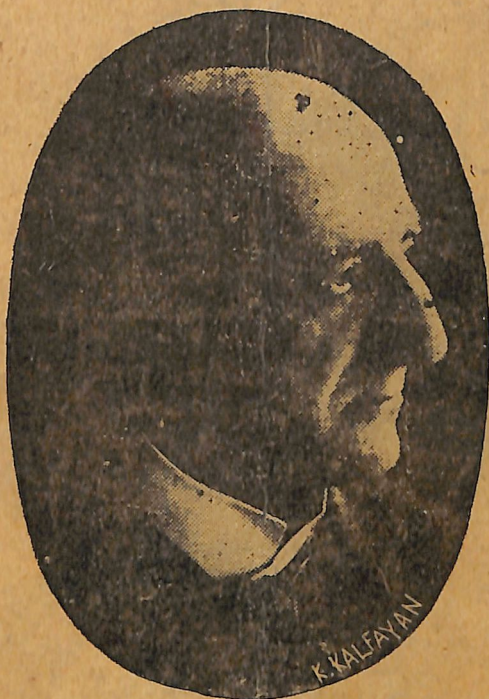
891.99
0-79
9

1

ՀԱԳԸՐ ԱՎՐԱՄ
ԿԱՄ
ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՎՐԷԺԸ

ՆԵՂԻՆԱԿ՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶ
ՄԻՔԱՅԷԼ ՏԷՐ. ՍՕ. ՀԱԿԵԱՆ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Կ. ՄԱԳԱՍՏԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ.

891.99

0 - 79

ՈՂ-ՅԻ

891.39

20.06.09

0-79

104 OCT 2010

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

13 APR 2011

Printed in Turkey

ԶԱԲԸՐ ԱՎՐԱ Մ

Կ Ա Մ

ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՎՐԷԺԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ՄԻՐԱՅԻՆ, ՏԷՐ.ՍԱՀԱԿՅԱՆ

1920

ՏՊԱԳՐ. ԿԻՐԹԷՆՊԵՐԿ

և. ՊՕԼԻՍ

03 SEP 2013

61437

Printed in Turkey

ՀԱԳԸՐ ԱՎՐԱՄ

4870-2010

ՀԱԳԸՐ ԱՎՐԱՄ

ԿԱՄ

ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՎՐԵԺԸ

Ա.

Բերէ, քարափին մօտ, սրճարանի մը մէջ, անկիւն մը քաշուած, փախստական երկու հայ երիտասարդ կը խօսակցէին: Երկուքն ալ Պոլսեցի էին, մէկը Խասգեղէն և միւսը Սամաթիայէն: Խասգեղցին, քսանըհինգ տարեկան, հասակաւոր, կայտառ, կարմիր այտերով երիտասարդ մըն էր, որուն խոշոր ու սեւ աչքերը բարի, միամիտ դէմք մը կուտային իրեն: Միւսը, ընդհակառակը, տոգոյն ու նիհար, հիւանդոտ պատանի մը կ'երեւար, հազիւ 20 տարեկան: Պոլսէն միեւնոյն շուգենաւով փախած էին և շոգենաւին մէջ ծանօթացած իրարու:

Խասգեղցին իր հօրը և եղբորը հետ չուկան ոսկերիչ էր ու բարեկեցիկ վիճակի մը տէր: Պանքային ծօյցին իրիկունը կրցեր էր ինքզինքը շոգենաւ մը նստել և ապաստանիլ Գառը դիւղ աղգականի մը տունը: Երկու օր ետքը հոն եկած գտած էին զինքը իր մայրն ու քոյրը ու պատմած այն սոսկալի եղեւնը որ տեղի ունեցեր էր: Տուներնին թալլաւած ու աւերակ դարձած էր բոլորովին և հայրն ու եղբայրը սպաննուած:

— Ախ, այդ Ավրամը, Աստուծոյ գտնայ... կը գոչէր մայրը անընդհատ, գլուխն ու ծունկերը ծեծելով:

Ավրամ իրենց հրեայ դրացին էր, ջարդի միջոցին փոխանակ եկեղեցի երթալու, անոր տունը պատահանած էին, իրենց գրամն ու գոհարեղէնները հետերինն առած, յուսալով որ աւելի ապահով պիտի ըլլան հոն: Բայց երբ Թուրքերը եկած էին տունները կոխելու, Ավրամ պատուհանէն ցոյց տուած էր խուժանին անոնց բնակարանը, և յետոյ լանկարծ կռիւ մը հանելով Խազիւղի երիտասարդին հօրն ու եղբորը հետ՝ դուրս նետած էր զիրենք, ուր փողոցին մէջ բրահար սպաննուած էին:

Ոսկերիչը հորս հարիւր ոսկիի մօտ դուժար մը և իր կնոջ ու աղջկան գոհարեղէններն ու արծաթեայ սպասներ հետն առած և յանձնած էր Ավրամին որպէսզի տանը մէջ ապահով տեղ մը պահէ զանոնք: Ի վո՛ւր, ընտանիքը քանի մը օր ետքը կը պահանջեն իրենց իրեղէնները, Ավրամ բացարձակապէս կ'ուրանայ յանձնուած աւանդը և կը սպառնայ դատ բանալ, ըսելով թէ իր պատիւը կ'արատաւորեն:

Երիտասարդը յանկարծ իրենց տան վրայ պայթած այդ անոռի աղէտքէն սառնած, ինքզինքը դուրս նետած էր Պոլսէն, մայրն ու քոյրը իրենց ազգականին տունը թողլով: Հիմա Բիրէի կամ Աթէնքի մէջ կը ջանար արհեստը ի գործ դնել ապրուստ ձարելու համար: Սամաթիացին, ինչպէս ըսի, զեռ պատանի լին էր, զպրոցէն գեռ նոր ելած, վաճառականի մը քով գրագրութեան սկսած: Զարդը հարուած մը չէր կրցած տալ իրեն, որովհետեւ սրբ մնացած էր արդէն պղտիկուց, առանց ազգականի, միայնակ աշխարհի մէջ, և քահանայի մը պաշտպանութեամբ մեծցած: Քահանան տառ-

ներկու տարի չահագործած էր զինքը, իր որսութիւնը գանձանակի մը պէս պարտցնելով թաղին մէջ ու դրամ հաւաքելով: Գործի եղած օրն ալ պարտամուրհակ մը ստորագրել տուած էր անոր՝ որպէսզի մաս առ մաս վճարել տոյ իրեն տառերկու տարուան մէջ ըրած ծախքերը:

Ցաւ մը միայն ունէր Գարեգին, Սամաթիացի պատանին. ցաւ մը զոր կ'արտայայտէր անզուսպ ու սրտաբուխ հառաչանքով մը, ամէն անգամ որ ջարդին խօսքը բացուէր:

— Ախ, սա ի՞մ տէրտէրս, անիծեալ Տէր Սարգիսն ալ ջարդելու չէի՞ն...

*

— Ի՞նչ լուր Պոլսէն, հարցուց Գարեգին վայրկեանէ մը ի վեր տիրած լուսթիւնը խզելով:

— Աղէկ բան մը չի կայ, այսօր նորէն նամակ առի մերիններէն, պատասխանեց Արշակ, Խազեղի երիտասարդը, շատ մը զէշ լուրեր: Օ'Ֆ, ա'լ կը յուսահատիմ կոր:

Յետոյ յանկարծ կռուփը սեղանին դաբկաւ ու կատաղի ձայնով մը պոռաց.

— Շունչանորդի մարդ... Աստուծոյ գտնաս:

— Ի՞նչ կ'այ, նորէն Ավրամին վրայ է խնդիրը, հարցուց Գարեգին:

— Ա'ո կարդա՛ նամակը:

Ու Արշակ իր բարեկամին տոսաւ քրոջը իրեն ուղղած նամակը:

Պատանին սկսաւ կարդալ բարձրաձայն.

«Սիրելի՛ եղբայրս, մեր վիճակը ա'լ բոլորովին ան-

տանելի եղաւ, չեմ գիտեր ո՞ւր պիտի երթայ վերջերսիս: Խառնեղի տունը աւերակ դարձեր, ո՛չ դուռ ձգեր են, ո՛չ պատուհան, իսկ կարասիներէն բան մը չէ՞ մընացած, սեփարին տախտակները անգամ քակեր տարեր են, նոյնիսկ հողին մէջ թաղուած ջուրին փռքը մէջտեղ չի կայ:

Միայն տան նորոգութեան և քիչ մը կահ կտրասի շտկելու համար առնուազն քառասուն ոսկի պէտք է ու գիտես որ ստակ մը չի կայ խեղճ մօրս քով: Ավրամէն գոնէ քիչ մը բան փրցնելու համար ամէն աղաչանք ու պաղատանք անօգուտ եղաւ: Հինգ օր առաջ Մարտիկ աղան նորէն գնաց զինքը տեսնելու և ըսելու համար որ գոհարեղէններէն ու արծաթեղէններէն վազ անցանք, գոնէ թող 40 ոսկի տայ և խնդիրը լինցնենք: Պարզապէս մարդը տունէն վաճառեց էին: Սոսկալի բաներ իմացանք իր վրայ: Մեր ամբողջ կահ կարասիները ինք ոչինչ գինով ծախու առեր է տաճիկներէն, ասկէ զատ ջուր տուողներուն հազուադէպ ալ ամենքը իրեն բերեր են ծախելու համար: Մալոնանք լեցուցեր է գեղին կողոպուտներէն ու տարեր ծախսեր է: Երկու շաբթուան մէջ, քանի մը հաղար ոսկի շահեր է՝ կ'ըսեն կոր: Երէկ ալ լուր առինք որ Պոլսէն ձգեր փախեր է, որովհետեւ տաճիկները ստակ կը պահանջեն կոր եղեր իրմէ և սպառնացեր են ձեռքէն առնելու իր կողոպուտը: Աստուծոյ գոնայ շունը: Ընտանիքը գեռ հոս է եղեր, բայց ան ալ քանի մը օրէն պիտի երթայ: Ինչպէս կը տեսնաս, ա՛լ այդ կողմէն բոլորովին յուսերնիս կտրելու ենք, անօրէն մարդը թէ՛ հօրերնուս և թէ՛ եղբորնուս մահուանը պատճառ եղաւ, և թէ՛ մեզի ստանկ կողոպտեց ու աւուր հացի կարօտ ձգեց: Աստուած ինք ողորմի՛ մեզի:»

Երբ նամակին ընթերցումը աւարտեցաւ, Արշակին աչքերը լեցուած էին: Իրենց վիճակին ամբողջ անդարմանելի դառնութիւնը կ'երեւար աչքին. — Ընտանիքին կործանումը, ջնջումը, և անդօր համակերպութեամբ կը կրկնէր կամաց կամաց, ինքնիրեն խօսելու պէս.

— Աստուծոյ գոնայ, Աստուծոյ գոնայ...

Գարեգին նոյնպէս յուզուած էր այդ անլուր հրէշութիւններու պատմութենէն, զոր արդէն քանի մը անգամ լսած էր իր բարեկամին բերնէն: Աչքերը կը վառէին, ու նիհար այտերը կաս կարմիր կտրած էին:

— Ա՛խ, ձեռքս տային այդ գաղանք... ա՛խ, մէյ մը ձեռքս իյնար:

Նորէն լռութիւնը տիրեց երկու խօսակիցներուն վրայ, ծանր, ճնշող լռութիւն մը որ կը ճզմէր զիրենք:

— Դուրս ելլանք քիչ մը, ուշարկեց Գարեգին ոտքի ելլելով:

Դուրսը, քարափին վրայ ու նաւահանգիստին մէջ իրարանցում մը կը տիրէր:

— Կ'երեւայ որ շոգենաւ մը կուգայ կոր, ըսաւ Գարեգին:

Եւ իրաւ ալ հեռուէն աւստրիական շոգենաւի մը ցուցկը կ'երեւար:

— Պոլսէն եկող շոգենաւն է, որ հոսկէ անցնելով Թրիէթէ կ'երթայ, պատասխանեց Արշակ:

— Մովեղերքը տեղ մը նստինք ճամբորդները դիտելու համար:

Ու տեղաւորուեցան քարափին վրայ սրճարան մը: Շոգենաւը քանի մը վայրկեանէն մտաւ նաւահանգիստ ու հարիւրաւոր նաւակներ պաշարեցին զայն:

Կէս ժամ ետքը ճամբորդները դուրս կ'ելլէին նաւակներով: Արշակ որ անուշադիր կը զիտէր նաւակներ:

րուն երթուղարձը, յանկարծ աղաղակ մը արձակեց.

— Ավրամ... Ավրամ կուգայ կուր:

Ու այլայլած, գունաթափ, նաւակին կը նայէր որ դէպ ի իրենց կուգար:

Գարեգին մէկէն օտքի ելաւ, Արշակին թեւէն բռնեց, ու կտրուկ, հրամայական ձայնով մը ըսաւ բարեկամին.

— Գնա՛ պահուելուէ սրճարանին մէջ. չո՛ւտ, չըլլայ որ Ավրամը քեզ հոս տեսնայ:

Արշակ անմիջապէս մտաւ սրճարան, առանց հասկընալու թէ ի՞նչու իր բարեկամը այդպէս կ'ուզէր զինքը ծածկել:

— Մինչեւ որ չի դամ փնտռելու, տեղէդ չչարժիս, հրամայեց Գարեգին:

Ավրամը բերող նաւակը մօտեցած էր քարափին ու Հրեան կը պատրաստուէր դուրս ելլել: Գարեգին ծովեզերքը կեցած, անտարբեր երևոյթով մը կը դիտէր զանիկա: Վաթսուն տարեկանի մօտ ծերունի մըն էր. ճերմակ, պատկառելի մօրուքով: Երկար մուշտակ մը հագած էր ու վիզը շալ մը փաթթած: Ոտքը քարափին վրայ դնելէն ու բռնները դուրս հանել տալէն ետքը, նաւավարին ֆրանք մը տուաւ իրր վարձք:

— Երկու ֆրանք, գոչեց նաւավարը, ստակը ետ դարձնելով և երկու մատները ցոյց տալով:

Ավրամ զլսի ժխտական շարժումով մը նորէն մէկ ֆրանքը նետեց նաւակին մէջ: Բայց նաւավարը լեզու չգիտցող օտարական մը կոզոպտելու առիթէն օգուտ քաղել ուզելով. ստակը վերադարձուց Հրեային և սկսաւ յունարէն բարձրաձայն բողոքներ բառնալ, որոնց Ավրամ թուրքերէն կը պատասխանէր: Բանակռիւր վէճի մը յանգելու մօտ էր երբ Գարեգին միջամտեց և յու-

նարէն նաւավարին հասկցուց թէ մէկ ֆրանքէն աւելի պահանջելու իրաւունք չունի և թէ ոստիկանը շատ մօտ էր խնդիրը անոր ձեռքով կարգադրել տալու համար, յետոյ դարձաւ Ավրամին ու թուրքերէն լեզուով ըսաւ թէ տուածը բաւական էր: Ավրամ այս անակնկալ օգնութենէն քաջալերեալ, շնորհակալ եղաւ հոյ պատանիին, յետոյ, մէկէն, հարցուց կասկածոտ ձայնով մը.

— Հոս տեղացի՞ ես դուն:

— Ո՛չ, պոլսեցի եմ, պատասխանեց Գարեգին:

— Պոլսեցի՞... Հա՞, ես ուրեմն:

— Չէ՛, հայ չեմ, բուա Գարեգին կրակոտ կերպով մը, իբր թէ նախատինք մը ընդունած ըլլար, յոյն եմ... Ելեկոս...

— Հա՛, շա՛տ աղէկ, շա՛տ աղէկ:

Ու տեսակցութիւնը շարունակուեցաւ: Ավրամ յայտնեց իր նոր ծանօթին թէ երկու շաբաթի չափ պիտի մնայ Բիրէ, սպասելով իր ընտանիքին, ու յետոյ անոնց հետ պիտի երթայ Եգիպտոս: Խնդրեց Գարեգինէն որ պանդուկ մը ցոյց տայ իրեն, և երկուքը, բռնները մարդու մը տալով ուղղուեցան կայարանին մօտ պանդուկ մը:

Կէս ժամ ետքը Գարեգին դարձաւ Արշակին մօտ որ միշտ սրճարանին ներսը կը սպասէր:

— Եկո՛ւր հիմա՛կ առանձին տեղ մը երթանք խօսելու, գոչեց յաղթական, ինսպեղցիին թեւը մտնելով:

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ, հարցուց միւսը ապշուածեմբ:

— Աղէ՛կ, ամէն բան կարգին է... ուղածիս պէս: Ավրամին հետ խօսեցայ, զրեթէ բարեկամացայ: Զինքը պանդուկ մը տարի, վաղն ալ ժամադիր եղանք, առաւուն պիտի երթամ ու կերակուրը մէկտեղ պիտի ուտենք:

— Ի՜նչ, այդ շունին հետ բարեկամութի՜ւն կ'ընես, պատասխանեց Արշակ սրտմտած:

— Ետքը կը հասկնաս, ըսաւ Գարեգին ժպտելով, դուն ինծի մտիկ ըրէ...:

— Եկած ատենը զիս ինչո՞ւ սրճարանը խօթեցիր:

— Որովհետեւ պէտք է որ քեզի հոս տեսնայ, կը հասկնա՞ս...

— Չէ՛, բան մը չեմ հասկնար:

— Որովհետեւ եթէ քեզ ինծի հետ տեսնայ, ինէ պիտի կասկածի...

— Է՛... յետո՛յ:

— Յետոյ, հետո պիտի չմտերմանայ, ու վստահութիւնը պիտի չկրնամ գրաւել: Մինչդեռ անպատճառ պէտք է որ հետը բարեկամանամ, առանց որեւէ կասկած արթնցնելու մտքին մէջ:

Արշակ մտիկ կ'ընէր իր բարեկամը առանց հասկընալու: Գարեգին յէկէն Արշակին թեւը մտաւ և ցած, բնական, գրեթէ անուշ ձայնով մը ըսաւ.

— Այդ մարդը քու հայրդ ու մայրդ սպաննել տրւաւ, ձեր ունեցածը յափշտակեց, մայրդ ու քոյրդ թըշուառութեան մատնեց, հիմալ մեր ձեռքը ինկաւ, պիտի մեռցնենք զինքը...

Սասգեղցին՝ սահմուկած՝ իր պատանի բարեկամին երեսը նայեցաւ:

— Այո՛, շարունակեց միւսը, հետը բարեկամութիւն պիտի հաստատեմ, վստահութիւնը պիտի դրաւեմ, առանձին տեղ մը պիտի տանիմ, դուն ալ պիտի գաս և հո՛ն պիտի մեռցնենք զինքը:

Գարեգին գրպանէն սիկառէթ մը հանեց ու սկսաւ ծխել, սպասելով որ Արշակ պատասխան մը տայ իր ըսածներուն, բայց անիկա տարօրինակ նայուածքով մը

կը նայէր իրեն, առանց բերանը բանալու, անորոշ վախ մը զգալով իր բարեկամին մտաւորական վիճակէն:

— Է՛... Ի՜նչ կ'ըսես այս որոշումիս, հարցուց պատանին անհամբերութեամբ:

— Իրաւցնէ՛ ատանկ բան մը կը մտածես կոր, թէ... կատակ կ'ընես կոր, պատասխանեց Արշակ վերջապէս:

— Կատա՞կ, գոչեց Գարեգին դայրացած. անիկա կատա՞կ ըրաւ հայրդ ու եղբայրդ մատնելով Տաճիկնեւրուն ձեռքը, Տաճիկները կատա՞կ ըրին սոյխներուն տակ ջարդուկտոր ընելով զանոնք, կատակի՞ համար գողցաւ ձեր ստակը, ձեր գոհարեղէնները, ձեր ամէն ունեցածը, ու վաղը երբ քու մայրդ ու քոյրդ մուրալու ըլլան կամ անօթի մեռնին Ավրամին երեսէն, կատա՞կ պիտի ըլլայ քեզի համար:

— Բայց ես մարդ չեմ մեռցուցած... չեմ կրնար... Աստուծո՛վ զանայ իր պատիժո:

— Ես անգամ մը, Ստմաթիա, կտողած չուն մը մեռցուցի, ու անգամ մըն ալ Փլօրիա խոշոր օձ մը... շատ դիւրին է, քանի մը անգամ հաստ փայտով մը կ'իջեցնես, կը լիննայ:

— Չէ՛, չէ՛, չէ՛, գոչեց Արշակ, մի՛ ըսեր ատանկ քաներ, գոցէ ատ խօսքերը:

— Լա՛ւ, հասկցայ, պատասխանեց Գարեգին վրձնաբար, քենէ ինք չի կայ, բայց նորէն քեզի կ'ոտեմ, երկու շաբաթ մէջտեղ պիտի չելլես, իմացա՞ր: Տունդ նստէ՛, կամ, եթէ դուրս ելլես, Փաշա Լիմանիի կոտմերը գնա՛ պարտէ. իսկ իմ քովս բնա՛ւ մի գար: Ե՛ս, առանձին, պիտի մեռցնեմ զինքը, և վա՛յ քեզի եթէ փորձես արգելք ըլլալ ասոր...

Ու Գարեգին դաժան նայուածքով մը բաժնուեցաւ իր բարեկամէն:

Բ.

Արշակ քայլերը ուղղեց գէպի տուն, տակնուվրայ եղած իր բարեկամին խօսքերէն: Երբեք չէր կրնար հաւատալ թէ լրջօրէն խօսած էր Գարեգին. «Կ'երեւայ որ իս փորձելու համար ըսաւ այդ բաները» կը մտածէր: Եւ տեւակ մը սննապարծ գոհունակութիւն կը զգար թաւարդին մէջ ինկած չըլլալուն համար: Բայց ինչո՞ւ այդ փորձը ընել ուզած էր, կատակի՞ համար միայն, և սակայն Գարեգինը, որուն հետ ամիսէ մը ի վեր գրեթէ ամէն ժամ միասին կ'ապրէր, հակառակ իր փոքր տարիքին՝ միշտ լուրջ ու խոհուն եղած էր: Երբեք կատակ մը չէր լսած անոր բերնէն, երբեք թեթեւութիւն մը չէր տեսած վրան: Ընդհակառակը միշտ մտածկոտ արխութեամբ մը ընկճուած էր ան, ու Արշակ իր նոր բարեկամին այս վիճակը վերագրած էր անոր վաղահաս սրբութեան և մանաւանդ ականատես եղած ջարդերուն ահռելի ապաւորութեանը:

— Չէ՛, դ կը շարունակէր մտածել Արշակ, այդ տղան բոլորովին կատակ չէր ըներ կօր, ատանկ կատակ չըլլար, մանաւանդ այս պարագաներուն մէջ: Ասկէ զատ, խօսած ասեմը ձայնին ու նայուածքին մէջ տարօքինակ բան մը կար որ զիս խռովուց: Կ'երեւայ որ նամակին ընթերցումէն զուլսը տաքցաւ, ու քիչ մը ետքն ալ Ավրամին անակնկալ գալուստը բոլորովին զրգռեց զինքը: Յանցանքը իմս էր որ նամակը կարգացի իրեն: Ինչ որ է, այս գիշեր կը քնանայ ու կը մոռնայ ամէն բան:

Ու Արշակ՝ քիչ մը հանդարտած՝ մտաւ իր տունը: Իրիկունն, երբ կերակուրի ատենը եկաւ, դուրս

եկաւ և իր սովորութեանը համեմատ ուղղուեցաւ քարափներուն վրայ գտնուող ճաշարան մը: Բայց հազիւ թէ քայլ մը առած էր, յիշեց Գարեգինին պատուէրը:

— Հիմա կ'երբոր իս տեսնայ՝ պիտի բարկանայ, մեծաձեց, քանի որ ըսաւ թէ մէջտեղ չերեւամ:

Եւ պահ մը վարանեցաւ առաջ երթալու, բայց պզտիկ ջանքով մը յաղթեց իր վարանումին և ինքզինքը քաջալերեց խորհելով. — «Ի՞նչ, այդ խէզին խօսքովը պիտի շարժիմ. անիկա ի՞նչ կը խառնուի ինձի:»

Ու շարունակեց ճամբան: Քարափներուն մօտ հասած էր, երբ նորէն կեցաւ:

— Չէ՛, աւելի լաւ է ետ դառնամ, կը խորհէր, Գարեգինին յուզմունքը դեռ չէ անցած անշուշտ, ու երբոր ինձի տեսնայ նորէն պիտի բորբոքի պարապ տեղը: Քիչ մը ջղային մէկը կ'երեւայ կօր, հետը անուշ երթանք, մանաւանդ որ խեղճ տղուն զրգռուելուն պատճառը ես եղայ, անուղղակի կերպով:

Արշակ վերադարձաւ իր տան մօտերը և այն գիշեր հո՛ն ճաշարանի մը մէջ կերաւ կերակուրը:

Կերակուրէն ետքը իր սենեակը քաշուեցաւ իր քրոջը պատասխանելու համար: Այս առթիւ Արշակ նորէն կարդաց առտուան ընդունած նամակը: Միտքը արդէն պաշարուած Գարեգինին խօսքերէն, այդ ընթերցումը ա՛լ բոլորովին վերանորոգեց իր օրուան յուշումները:

— Աստուծմէ՛՛ դոնայ այդ Ավրամը, կը դռնէր ինքնիրեն:

Գրիչը առաւ գրելու համար, բայց չկրցաւ տող մը բան գրել. մէկդի նետեց, ու ոտքի եկաւ:

Խելայեղ կը պտտէր սենեակին երկայնքը, զուլսը

կրակներու մէջ: Յիշողութեանը կը ներկայանար ընտանիքին աբեղով քայքայումը, հայրն ու եղբայրը խառն գեղի փողոցներուն մէջ ջարդուկոտոր, ու յետոյ մայրն ու քոյրը փախստական, Գատը-գիւղ ազգականի մը տունը, առանց ապրուստի, գրեթէ անօթութեան մատնուած, ու ինք, անստոյգ, թափառական, հագիւ օրուան հացը ճարելու կարող, և բոլոր ասոնց պատճառը, այդ Հրեան, Ավրամը, որ զիրենք փճացնելէ ետքը, հանգիստ կ'երթար վայելելու իրեններուն հետ իր ոճրին պտուղը, Եգիպտոս, ապահով ու անփոյթ: Ու կը յիշէր Գարեգինին խօսքերը... որչափ:

— Չէ՛, չէ... անկարելի է, գոչեց յանկարծ ու ինկաւ անկողնին վրայ:

Կ'ուզէր քնանալ, մոռնալ ամէն բան, վանել այն մտածումները որոնք իր գլխուն մէջ կը խուժէին, իրարու հետ կռուելով:

— Ե՛ֆ, չիղերս թունդ ելան, կը մրմռար ինքնիրեն, այդ անիծեալ մարդն ալ ո՛ւրկէ բուռաւ այսօր... ա՛խ, մէյ մը քունս տանէր...:

Ու աչքերը կը խփէր բոլոր ուժովը, բայց ի գո՛ւր, միշտ հո՛ն, իր առջեւն էր Ավրամը, որ կը յառաջանար դէպի իրեն, նաւակին մէջ, երկար մուշտակովը և վիզը շալ մը փաթթած, ու ակաջին կը թրթռային Գարեգինի խօսքերը. «Հիմակ մեր ձեռքը ինկաւ անիկա, առանձին տեղ մը պիտի տանիմ, դուն ալ պիտի գաս և հո՛ն պիտի մեռնենք...»:

Լուսնալու դէմ՝ ա՛լ քունը տարաւ: Երբ արթնցաւ կէսօր եղեր էր արդէն: Գիշերուան մղձաւանջը անցեր էր: Երեսը լուաց ու դուրս ելաւ ճաշելու, Պայծառ, զուարթ արեւը բոլորովին կերպարանափոխեց զինքը:

Ախորժակով ճաշ մը ըրաւ ու յետոյ եկաւ փաշա Լիմա-նիի ծովեզերեայ մէկ սրճարանը:

— Հա՛, աղէկ միտքս ինկաւ, մտածեց, քրոջս նամակին պատասխանը պիտի մոռնայի, հոս նստիմ գրեմ: Եւ յուսալից, զուարթ, կատակաստան նամակ մը գրեց: Աթէնքի մէջ իր դտած յաջողութիւնները պատմեց, ըսաւ որ իբր գոհարեղէն ճանչցող համբաւ մը սկսած էր ունենալ, թէ մեծ յոյս ունէր քիչ առեռնէն լաւ դիրք մը չինելու և թէ այն ատեն անմիջապէս Աթէնք պիտի բերել տար մայրն ու քոյրը: «Քիչ մըն ալ ակռանիդ սիմեցէ՛ք սւ ամէն բան կարգին պիտի մտնայ. քանի որ ես ողջ եմ դուք մտածելիք բան մը չունիք, բնա՛ւ հոգ մի՛ ընէք ու պատրաստ եղէք որ գրելուս պէս ճամբայ ելլէք ու հոս գաք:» Նամակը վերջացուց այսպէս, կարդաց և ուրախութեամբ պահտրան դրաւ:

— Խեղճ մայրս ու քոյրս երբ ասիկա կարդան պիտի միտնարուն ու սիրտ առնեն, կը խորհէր:

Ու կը հաւատար իր գրածներուն. «Ինչո՞ւ չէ, կը մտածէր, հոս իրա՛ւ որ ինծի չափ քարէ հասկցող չի կայ. բանն այն է որ աշխատելու, առդին անդին դիմելու և ճանչցուելու է: Մէյ մը որ մեծ գոհարավա՛ն ճառները զիս գնահատեն, ա՛լ գործս կարգին կը մտնայ. պիտի աշխատիմ ատոր համար ու պիտի յաջողիմ...»:

Արշակ այդ զուարթ երազներուն մէջ մոլորած՝ ապագային համար խորհուրդներ կ'երկնէր, երբ յանկարծ յիշեց Գարեգինը:

— Ի՞նչ կ'ընէ կոր արդեօք, մտածեց, այսօր չեկաւ զիս գտնելու. բայց վստահ եմ որ ինծի պէս առտուն արթնցած առեռնը արդէն բոլորովին մնացած է երէկուան իր խենթ ուխ ելաւ խօսքերը:

Յետոյ խորհեցաւ որ դուցէ այդ երէկի ըրած տղա-
յական խօսքերոն համար չէր համարձակեր կոր երե-
ւալու և փափաք մը զգաց զայն տեսնելու և քիչ մը
հետը կատակելու :

Ժամը իրիկուան չորսին մօտեցեր էր . ոտք ելաւ և
ուղղուեցաւ դէպի Բերէ :

— Այս ժամուս մաքսատան գիմացի սրճարանը
նստած ըլլալու է Ավրամին սպաննիչը , ըսաւ միտքն ի
վար խնդալով :

Կէս ժամ ետքը հասաւ այդ սրճարանը որ փախս-
տական Հայերու գլխաւոր ժամադրավայրն էր և ուր
զրեթէ միշտ քսանի չափ Հայ կը դառնուէր նարա խա-
ղալու զբաղած :

Գարեգին հոն չէր :

— Պարոն Գարեգինը տեսա՞ք , հարցուց , խօսքը
ուղղելով չորս հինգ երիտասարդներէ բաղկացած
խմբի մը :

— Չէ՛ այսօր մէջտեղ չեկաւ :

Արշակ՝ յուռահատած՝ մեկնելու վրայ էր , երբ քիչ
մը անդին նստող Հայ մը որ լսած էր հարցումը , դո-
չեց .

— Ո՞ր Գարեգինը կը հարցնես կոր... սա Սա-
մաթիաղինն :

— Այո՛ :

— Ես կէսօրին մօտերը հանդիպեցայ իրեն կայա-
րանին քով . Աթէնք գնաց կարծես : Հետն ալ մէկը
կար :

— Ո՞վ էր :

— Զիյուն , Հայ չէր , ճերմակ մօրուքով մէկը .
Եհնուտի կը նմանէր կոր :

Արշակին դոյնը նետեց : Յայտնի չընելու համար իր

յուզումը՝ «Շնորհակալ եմ» ըսաւ և անմիջապէս հե-
ռացաւ :

Յուզում , չփոթած կը քայլէր քարափին երկայն-
քը , առանց գիտնալու թէ ո՛ւր պիտի երթար : Իր ցո-
րեկուան զուարթութիւնը տեղի տուած էր այս անգամ
ո՛չ թէ պոչի օրուան հոգեկան տապնապներուն , այլ
տեսակ մը բարկութեան զոր կը զգար Գարեգինին դէմ :

— Խենթ է աս տղան , պարզապէս խենթ է , կ'ը-
սէր ինքնիրեն : Իրեն ի՛նչ Ավրամին բրած դէշու-թիւն-
ները . իր հայրն ու եղբա՞յրն են սպաննուողները , իր
ստա՞կն է գողցուածը... զարմանալի բան : Պէտք է
անպատճառ վերջ մը տալ այդ յիմարութեան :

Այնպէս խորհուրդ մը անցաւ միտքէն : Մտածեց
անմիջապէս շոգեկառք նստիլ Աթէնք երթալ , փնտռել
գտնալ Ավրամն ու Գարեգինը ու Ավրամին ըսել որ
զգուշանայ իր նոր բարեկամէն . ու այս նպատակով
քայլերը շտկեց դէպի կայարան : Կայարան հասած էր
երբ Աթէնքի կառախումբը եկաւ : Արշակ գնաց ելքի
դրան մօտ ցեցաւ դուրս ելլողները դիտելու համար ,
մտածելով որ դուցէ Գարեգին ու Ավրամ անոնց մէջն
են : Յանկարծ սիրտը նետել սկսաւ . նշմարած էր իր
բարեկամը որ Հրեային հետ խօսակցելով կը յառաջա-
նար : Գարեգին ինքն ալ տեսած էր Արշակը և բարկա-
ճալթ նայուածքներ կ'արձակէր անոր : Արշակ չփոթե-
ցաւ և գնաց շուտ մը անկիւն մը կծկուիլ : Հագիւ թէ
Հրեան ու Գարեգին հրապարակ ելած էին , երբ Արշակ
տեսաւ որ իր բարեկամը ետ դարձաւ ու մտաւ կայա-
րանին սրահ , հասկեցաւ որ զինքը կը փնտռէր և մօ-
տեցաւ անոր :

— Կայարանին քովի սրճարանին պարտէզը սպասէ

4840-2010

ինձի, հիմա կուգամ, գոչեց Գարեգին, պէտք է որ անպատճառ հետդ խօսիմ:

— Ես ալ կ'ուզեմ խօսիլ հետդ, չո՛ւտ եկուր, պատասխանեց Արշակ:

Գարեգին նորէն դուրս նետուեցաւ:

— Ա՛լ պիտի վերջանայ աս խնդիրը, ա՛լ պիտի վերջանայ, վճռեց Արշակ դէպի ցոյց տրուած ժամադրաւայրը երթալով:

Կը խորհէր թէ ի՞նչ դիրք բռնելու էր Գարեգինին նկատմամբ: Խի՞ստ թէ անուշութեամբ պէտք էր խօսիլ. բացարձակապէս յայտնելու էր իր հակառակութիւնը Գարեգինի խորհուրդներուն դէմ: Թէ համամիտութիւն կեղծելով պէտք էր վարուիլ: Այս մտածումներուն մէջ կ'ալեծփէր երբ մէկէն՝ գաղափար մը յղացաւ:

— Գտա՛յ, գտա՛յ, գոչեց խենթ հրճուանքով մը:

Եւ չլացած իր գաղափարէն, անմիջապէս շիշ մը բէշինա ապսպրեց: Գտած միջոցը այնչափ վճռական, այնչափ հիմնաւի նկատեց որ ա՛լ բոլորովին հանգարտեցաւ և՛ ուրախ՝ սպասեց իր բարեկամին գալուն:

Պ.

Իրեն չափ ուրախ էր նաև Գարեգին երբ պարտէզ մտաւ. միայն պարտք համարեց պզտիկ յանդիմանութիւն մը ուղղել իր բարեկամին, գործած անխոհմտութեանը համար:

— Ես չըսի՞ որ մէջտեղ չելիես, Ավրամին աչքին չերեւաս. քիչ մնաց պիտի տեսնար քեզի ու ամէն բան ջուրը պիտի իյնար: Ի՞նչ գործ ունէիր կայարանը ճի՛շդ մեր գալու միջոցին:

— Իրաւունք ունիս, վրայ բերաւ Արշակ, չա՛տ իրաւունք ունիս, բայց մտքէս չէր անցնէր որ ձեզ հոն պիտի հանդիպէի: Տե՛ս ի՞նչ եղաւ. այս ցորեկ Աթէնքէն մէկը եկաւ ըսելու որ անպատճառ իրիկունը երթամ տեսնեմ Պ. Բունտուրոսը, սա՛ Օտոս Սգաթիոնի մեծ գահարաւմաճառը: Գործեր ունի եղեր ինձի յանձնելիք, չուզեցի այդ գեղեցիկ առթիւնը ձեռքէ փախցնել, կը ներես... Բարեբախտաբար անխոհմտութիւնս հետեւանք մը չունեցաւ: Արդէս ձեզի տեսնալուս պէս գացի անկիւն մը ծածկուեցայ:

Եւ Արշակ բէշինայի շիշը առնելով Գարեգինին դաւաթը լեցուց:

— Ինչ որ է, եղածը եղած է, ըսաւ Գարեգին բայց գոնէ ասկէ ետք աւելի խոհեմ եղիր: Է՛յ, երէկուէն է Վեր ի՞նչ մտածեցիր խօսածներուս վրայ...:

— Նախ՝ միտ հաստա՞տ ես քու որոշումիդ մէջ:

— Այո՛:

— Պիտի մնոցնե՞ս այդ մարդը:

— Այո՛:

— Եղբա՛յր, ի՞նչ ըսեմ, չարունակեց Արշակ, գիշերը, մինչեւ առտու առտը վրայ մտածեցի: Իրաւունք ունիս, այդ մարդը դարչելի արարած մըն է, չար, վնասակար, թունաւոր օձ մը, և առանց խղճի խայթի կարելի է սպաննել զայն... Բայց կ'արժէ՞ այդ անպիտանին համար վտանգուիլ...:

— Վտանգի բան չի կայ, ամէն բան մանրամասնօրէն խորհած եմ, պատասխանեց Գարեգին խորհրդաւոր ձեւով մը, և ամէն բան փափաքածէս աւելի յաջող կերպով կարողացուելու վրայ է, այնպէս որ կը սկսիմ կոր հաւատալ թէ աներեւոյթ զօրութիւն մը կը հսկէ կոր այս արդարութեան գործին վրայ: Իսկ եթէ, հակա-

առկ ամէն զգուշութեան, ձախորդութեամբ մը, գործը կատարուելէ վերջը մէջտեղ ելլէ ու բռնուիմ, ան ալ հոգս չէ: Ես ո՛չ հայր ունիմ ո՛չ մայր, ո՛չ ալ քոյր կամ եղբայր, աշխարհի մէջ միս միսակ մէկն եմ, կեանքս ամբողջովին ինծի կը պատկանի և ազատ եմ ուզածիս պէս զայն գործածել: Երէկ, տուալին վայրկեանին, քեզի տը կ'ուզէի մասնակից ընել արդարութեան այս գործին, խորհելով որ ասով դուցէ թեթեւցուցած պիտի ըլլայիր քու կիներդ ուղ սպաննութեան ցաւը. բայց յետոյ մտածեցի թէ պարտաւոր ես ինքզինքդ խնայել քու մօրդ ու քրոջդ համար, որոնց միակ յոյսն ես հիմալ: Թէեւ նորէն կը կրկնեմ, գործը անանկ վիճակի մը մէջ մտնալու վրայ է որ գրեթէ ամենափոքր վտանգաւոր հետեւանք մը պիտի չունենայ որեւէ կերպով...:

—Շատ աղէկ ուրեմն: Կը տեսնամ որ անկարելի է քեզ ետ կեցնել խորհրդէդ ու այդ մասին ա՛լ պիտի չի պնդեմ: Գալով ինծի, ինչպէ՞ս բսիր. ես անձիս տէրը չեմ և չեմ կրնար մասնակցիլ վրէժխնդրական խորհուրդիդ գործադրութեանը, բայց թուրքովին հեռու ալ չեմ ուզեր մնալ և կ'ուզեմ որ գոնէ ձեռքէս եկած օժանդակութիւնը պահանջեմ ինէ: Շատ մը բաներու մէջ օգտակար կրնամ ըլլալ քեզի...:

—Անշուշտ, անշուշտ, վրայ բերաւ Գորեզին, և ասիկա պիտի պահանջեմ քննէ: Երբոր ատենը գայ, շատ բաներ ունիս ընելիք: Շիտակը ես ալ բնաւ փափաք չունիմ այդ շունին համար զոհ երթալու և վստահ եղիր որ ամէն ջանք պիտի ընեմ գործը կատարելէս ետքը օձիքս ազատելու: Ինծի համար ասոր մէջն է արժանիքը: Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, սրբարութիւնը պիտի կատարուի... ասիկա անդամալի կերպով որոշուած է:

Պահ մը լուսութիւն տիրեց երկու խօսակիցներուն միջեւ: Արշակ ընչինայի նոր շէշ մը ապսպրեց:

—Պատմէ՛ նայինք այսօր ի՞նչ ըրիք Աթէնք, ըսաւ լուսութիւնը խղելով:

—Աթէնք տուն փնտռելու գացինք: Առտուն երբ Ավրամը տեսայ, ըսաւ որ ընտանիքը գալէն ետքն ալ ղեռ քանի մը շարաթ հոս մնալու միտք ունի, ասոր վրայ խորհուրդ տուի իրեն անմիջապէս Աթէնք պղտիկ տուն մը վարձելու, ամսուան մը համար, և ըսի որ շատ աւելի աժան կ'ըլլայ իրեն, քան թէ ընտանիքով պանդոկը բնակիլը:

—Խօսքդ չմոռնաս, հոս ո՞ր պանդոկը իջած է:

—Սա՛ մօտը... Բարթէնոն: Ըսածներուս համոզուեցաւ ու միասին գացինք Աքորոսիսի ետեւները, պարտէզի մէջ, կահաւորուած պղտիկ տուն մը գտանք, ամսական հարիւր տրախմիի, անմիջապէս բռնեցինք ու բանալին ալ առաւ: Վաղը չէ միւս օր հոն պիտի փոխադրուի: Կարծես յատկապէս մարդ խղելու համար շինուած տեղ մըն է Քովերը տուն չի կայ, ամէնէն մօտի տունը, քանի մը հարիւր քայլ անդին է... Երբեք չէի յուսար որ դիպուածը տ'յաջափ նպատաստ որ պիտի ըլլար ինծի:

—Հիմա ի՞նչ է ծրագիրդ:

—Շատ պարզ: Մէյ մը որ հոն հաստատուի, գիշեր մը միասին իրեն պիտի երթամ, տնշուշտ ընտանիքը գալէն առաջ, ու տանը մէջ պիտի սպաննեմ զէնքը: Յետոյ, պիտի ձգեմ փախչիմ: Մէկ երկու օր ետքը պիտի գտնան ղիսկը, ես սրդէն հեռացած պիտի ըլլամ: Ինք հոս մարդ մարդասանք չունի, հետեւաբար քննութիւնը անուշ տեղը պիտի կապուի, մանաւանդ որ գիտես թէ Յոյները ո՞րչափ կ'ատեն չրեաները և թէ չրեայի մը

սպաննութիւնը որչափ չնչին դէպք մը պիտի նկատուի :

—Գործը տ'յնչափ դիւրին կ'երեւայ կոր հիմակ ինծի, որ ես ալ փափաք կը զգամ կոր մասնակցելու, ըսաւ Արշակ խնդալով :

—Անանկ չէ՞ :

—Բայց Ավրամը քու մասիդ որ եւ է կասկած չունի՞ բնաւ :

—Ընդհակառակը, բոլորովին վստահութիւնը գրաւած եմ, զիս իբրեւ կատարեալ յոյն կլլած է և միշտ գոհութիւն կը յայտնէ որ ինծի պէս թուրքերէն գիտցող ազնիւ անձի մը պատահած է : Ուրիշ Հրեաներուն պէս տ'յնչափ կծծի ալ չէ և ինծի հաճելի ըլլալու համար գրամը չի խնայեր կոր... Ընէն գողցած գրամը :

—Աղէ՛կ, ըսել է ամէն բան կարգին է :

—Այո՛, միայն թէ, շարունակեց Գարեգին խնդալով, կարծես մարդը նախազգացում մը ունի թէ Հայերուն ձեռքով գլխուն փորձանք մը պիտի գայ : Կ'ուզէ որ հայ չի գտնուած ճաշարան մը կամ սրճարան մը երթանք միշտ : Քանի մը անգամ խօսք բացաւ այստեղի փախստական Հայերուն վրայ. «Խառնեղջիներ կա՞ն, ի՞նչ կ'ընեն, կառգա՞ծ են թուրքերուն դէմ» եւայլն հարցունքներ ըրաւ :

—Ի՞նչ պատասխանեցիր :

—Ըսի որ Հայերուն հետ բնաւ յարաբերութիւն չունիմ և թէ չեմ սիրեր զիրենք :

—Շիշ մըն ալ պարպենք գործին յաջողութեանը համար հարցուց Արշակ :

Գարեգին ժամացոյցը նախեցաւ :

—Օ՛, գոչեց, ժամը եօթը եկեր է, պէտք է անմիջապէս երթամ : Եօթնուկէսին կերակուր պիտի ուտենք Ավրամին հետ ու յետոյ Ծալէրօ՝ թատրոն պիտի

երթանք : Պնդեց որ այս իրիկուն անպատճառ միասին անցընենք :

Ու ոտքի ելաւ :

—Հա՛, ըսաւ, խօսք տո՛ւր որ ուրիշ անգամ այսօրուան պէս անխոհեմութիւն չընես :

—Այո՛, այո՛, կը խոստանամ, վստահ եղիր :

—Մնաս բարով :

Պատանին հեռացաւ :

—Պարզապէս խելքին դպած է, մըմաց Արշակ, կեցած անղը ողջ գլուխը աւետարանին տակ գնել կ'ուզէ կոր : Կ'երեւայ որ ջարդերը քիչ մը խոնգարած են իր միտքը : Ինչ որ է, բարեբախտաբար ասոնց ամէնուն առաջը պիտի առնուի : Գտած միջոցս հրաշալի է :

Նրլակ սպասաւորը կանչեց և նամակ գրելու համար պէտք եղածը ուղեց :

—Ավրամ տաճկերէն աղէկ գիտէ ու կրնայ դիւրութեամբ կարդալ, մտածեց, որչափ ալ զիրն ու շարադրութիւնը զէշ ըլլայ :

Ու հետեւեալ իմաստով թուրքերէն նամակ մը գրեց .

«Մեծ վտանգ մը կը սպառնայ ձեզի : Հոս գտնուող Հայերը, որոնք լսած են ձեր ըրածները Խառնեղջի մէջ, որոշած են սպաննել ձեզի որ եւ է միջոցաւ մը : Պէտք է որ անմիջապէս հեռեմաք Յունաստանէն : Հոս ամէն վայրկեան ձեր կեանքը վտանգի մէջ է : Ձեր զրացի, Խառնեղջի ոսկերիչ Սարգիս աղային տղան՝ Արշակը՝ հոս է և ամէնուն պատմած է որ դուք եղած էք իր հօրն ու եղբորը սպաննութեան պատճառը : Օր մը պիտի իմանաք թէ ո՞վ է այն անծանօթ քարեկամը որ այս տողերը կը գրէ ձեզի : Նորէն կը կրկնեմ, շո՛ւտ փախէք Յունաստանէն :»

Արշակ նամակը գրելէն ետքը սպասեց մինչեւ ժամը

ինք, որպէս զի ապահով ըլլայ թէ Ավրամ ու Գարեգին մեկնած են, ու յետոյ գնաց օթէլ Բարթէնոն և նամակը ձգեց Ավրամին հասցէին:

Այդ գիշերը Արշակ հանդիստ քնացաւ մինչեւ առաւօտ:

Դ.

Կէս գիշերին մօտ Ավրամ ու Գարեգին վերադարձան թատրոնէն: Պանդոկին դրան առջեւ պահ մը կեցան իրարմէ բաժնուելէ առաջ:

— Պարո՞նք Խրիսթօ, ըսաւ Ավրամ հայ պառանքին որ այս անունով միայն կը ճանչնար, վաղը կը ոպասեմ քեզի, առտուն ժամը տասնին:

— Անպատճառ կուգամ:

— Քանի մը մանր մունր բաներ կան տանը համար գնելիք, միասին երթանք: Գիտեմ որ շատ ձանձրութիւն կուտամ կոր քեզի, բայց ի՞նչ ընեմ, ուրիշ մէկը չունիմ հոս և լեզու ալ չեմ գիտեր: Բայց վստահ եղի որ քու ըրած ծառայութիւններուդ տակը պիտի չմնամ:

— Կ'ազատեմ, չխօսինք ատոր վրայ, ծառայութիւն չի կայ. երկուքս ալ Պոլսեցի ենք, բնական է որ օտար երկրի մը մէջ ձեռքերնէս եկածը իրարու պիտի ընենք օգտակար ըլլալու համար:

— Շնորհակալ եմ, գիշեր քարի:

Ավրամ սենեակը ելաւ: Պանդոկին ծառան Արշակի նամակը բերած՝ սեղանին վրայ դրած էր, աշտանակին քով, այնպէս որ Ավրամ մօմը վառելուն պէս նշմարեց զայն: Առաւ ու հասցէն կարդաց:

— Թուրքերէն նամակ մը, ինծի ուղղուած, ի՞նչ կրնայ ըլլալ, մտածեց:

Յետոյ պահարանը քննելով՝

— Բոսթայով ալ չէ զրկուած, այլ մէկը բերեր ձգեք է. արդեօք Պոլսէն ծանօթ մը եկաւ այսօր...:

Հաղիւ թէ առաջին տողերը կարդալ սկսաւ, Հրեային գոյնը նեղեց, ու երբ նամակը վերջացուց՝ յուզումէն գրեթէ կը գողար: Սարսափահար չորս կողմը կը նայէր, աչքերը սոսկումով լեցուած: Մէկէն դէպ ի դուռը դիմեց, նիզը դրաւ ու բանալիով կղպեց, յետոյ յանկարծ՝ անկողնին սկսաւ նայիլ:

— Արդեօք անկողնին տակ մէկը պահուրտած է, կը մտածէր, սակայն չէր համարձակէր ծռիլ նայելու:

— Եթէ մէկը կայ, նայելուս պէս վրաս պիտի յարձակի ու դուռն ալ կղպած եմ, բանալ փախչելու ժամանակ պիտի չունենամ...:

Մօմը առաւ, գնաց մինչեւ դուռը, բացաւ ու հանկէ ծռելով նայեցաւ անկողնին տակը: Մարդ չկար:

Քիչ մը հանդարտած, կրկին դուռը կղպեց և սկսաւ հանուիլ:

— Ի՞նչ ընելու է հիմակ. կը խորհէր, ասոնց ձեռքէն ազատելու համար... Արշակը հո՞ս է եղեր... ա՛ն ըլլալու է գլուխին... ի՞նչ ընեմ, ոտիկանութեան յանձնեմ նամակը. բայց հոս Թուրքիա չէ, անտորադիր նամակի մը տնորոշ խօսքերովը մարդ չեն բռներ... առկէ զատ շատ մը խնդիրներ մէջտեղ կրնան ելլալ... յետոյ այս անպիտան Յոյները հակառակ են մեզի, ու բանի մը տեղ պիտի չգնեն Հրեայի մը բողոքները: Չգել երթալու է, ուրիշ ճար չի կայ. անմիջապէս երթալու է... բայց մինչեւ գացած վայրկեանի՞ս...:

Ավրամ անկողին մտաւ. նորէն կարդաց նամակը. «Հոս ամէն վայրկեան ձեր կեանքը վտանգի մէջ է», այս տողերը կը զարհուրեցնէին զինքը:

—Ա՛խ, մէյ մը լուսնար, առտու ըլլար...:

Նլաւ անկողնէն ու քննեց դրան կղպանքը. բաւական հաստատուն երեւցաւ իրեն. յետոյ գնաց դէպ ի պատուհանը, տեսնելու համար որ կարելի՞ էր անկէ ներս մտնել:

—Չէ՛, մաածեց, այս կողմէն վախ չի կայ...:

Անկողին մտաւ: Նամակը կը տանջէր զինքը, նորէն առաւ սեղանին վրայէն ու կարդաց:

—Խրիսթոն արգեօք անոնց մա՛րդն է, կասկածեցաւ Ավրամ, բայց այդ մտածումը երկար չտեւեց: Չէ՛, կ'ըսէր ինքնիրեն, այդ աղան հանդարտ, աղէկ տղայ մը կ'երեւայ, ասկէ գատ Հայերը չի սիրեր կոր ու հետեւին յարարերութիւն չունի. տկար, հիւանդոտ մէկն է, ատանկ գործերու մէջ չի կրնար մտնել:

Անկողնին մէջ կը տապալակէր ու կը ջանար ք.ւնը վանել:

—Արդէն հոս ոտքս դրած վայրկեանէս նախազգացում մը ունեցայ որ Հայերը գլխուս բան մը քիտի բերեն. իցի՛ւ թէ չիտակ ճամբաս շարունակած ըլլայի մինչեւ Եգիպտոս... հոն մեծ տեղ է, հետքս դիւրաւ չեն գտներ:

Ու այսպէս տաքնապալից մտածումներու մէջ Ավրամ արթուն մնաց մինչեւ լոյս: Վերջապէս հաստատաբար օրսչեց պատրաստութիւնները տեսնել և մեկնիլ Եգիպտոս:

Ժամը ութն էր երբ ծառան կանչեց և ըսաւ որ պանդուկին գործակալը, որ քիչ մը թուրքերէն կը հասկընար, իրեն զրկէ:

—Ե՛րբ Ալեքսանդրիայի համար չօգնեաւ կայ, հարցուց Ավրամ, մարդը ներս մտնելուն պէս:

—Վաղը կէսօրէն ետքը, ուստական և խրտիվիէ:

—Լա՛ւ, Խրտիվիէի համար ինծի երկրորդ կարգի տոմսակ մը առ:

Ու չորս ոսկի տուաւ ձեռքը:

Յետոյ անմիջապէս նամակ մը դրեց Պոլիս, իր ընտանիքին, իմաց տալու համար որ Եգիպտոս կ'երթար և հրահանգ տուաւ որ ուղղակի Ալեքսանդրիա գտն:

Նամակը ծառային հետ զրկելէ ետքը, Ավրամ սընտուկները կապեց:

—Ասոնք այսօրուլնէ գործակալին հետ կը զրկեմ չօգնեալին ընկերութեան գրասենեակը, կ'ըսէր, թո՛ղ իրենք բեռքնեն ու իմ անունիս զրկեն Ալեքսանդրիա. թէեւ քիչ մը սուղ պիտի ըլլայ, բայց մնաս չունի. չեմ ուզեր որ վաղը բեռներով չօգնեաւ երթամ ու Հայերը զիս տեսնեն, կ'եյլեն «Վա՛յ, ձեռքերնուս կը փախչի կոր» ըսելով գլխուս փորձանք մը կը բերեն...:

Ավրամ ա՛յնչափ կ'ոճապարէր իր մեկնումի կարգադրութիւններովը, որ պանդուկին գործակալը շօգնեալին տոմսակն առած վերադառնալուն պէս՝ բեռները կրել տուաւ և պանդուկին տիրոջմէն իր հաշիւը ուղեց մաքրելու համար:

Ժամը առան էր երբ Գարեգին երեւցաւ դրան առջեւ: Նշմարելով Հրեային մտատանջ, զբաղկոտ կերպարանքը, անմիջապէս հարցուց:

—Ի՞նչ կայ, Ավրամ Եփէնտի, իրարացումի մէջ էք:

—Բան մը չի կայ, պատասխանեց միւրը որ յանկարծ լաւագոյն հաժարեց ծածկել նամակին պատմութիւնը իր նոր բարեկամին. այս առտու ստիպողական հեռագիր մը առի Ալեքսանդրիայէն ու պէտք է որ անմիջապէս մեկնիմ. ասոր համար պատրաստութիւններս կը տեսնամ կոր:

Գարեգին թէեւ այս անակնկալ լուրէն ցնցուած,

սակայն բաւական ճարպիկութիւն ունեցաւ իր զարմանքը ցոյց չի տալու:

— Ուրեմն անմիջապէս կ'երթա՞ք, հարցուց բնական, գրեթէ անտարբեր շեշտով մը:

— Չէ՛, այսօր դժբախտաբար չոգենաւ չի կայ եղեր, վաղը ցորեկէն ետքը պիտի երթամ. բայց բեռներս արդէն ղրկեցի ու ամէն կարգադրութիւններս րրի:

— Կը յուսամ որ այդ մեկնումը ձախորդ լուրի մը հետեւանք չէ. շարունակեց Գարեգին՝ որ միտքը կը տանջէր հասկնալու համար այդ յանկարծակի մեկնումին շարժառիթը:

— Չէ՛, ընդհակառակը կարեւոր ու շահաբեր գործի մը համար է... որուն յաջողութեանը համար անհրաժեշտ է անմիջապէս երթալս:

— Է՛յ Աթէնքի վարձած տուներնի՛դ:

— Թո՛ղ այդ չորս ոսկին ալ կորսուի, պատասխանեց Ավրամ, ձեռքի արհամարհող շարժումով մը:

— Ուրեմն ա՛լ ինծի պէտք չունիք այսօր:

— Ո՛չ, մանաւանդ որ քիչ մըն ալ անհանգիստ եմ ու դուրս պիտի չելլեմ, սենեակս պիտի ճաշեմ, կ'երեւայ որ երէկ գիշերը պաղ եմ առեր: Վաղը կէսօրին եթէ գաս, շատ շնորհակալ կ'ըլլամ. մէկտեղ կ'երթանք շոգենաւ եւ քեզի հետ ունեցած պղտիկ հաշիւս ալ կը կարգադրենք:

Ավրամ, ամէն անգամ առիթը ներկայանալուն, ըզգացնել կուտար Գարեգինին որ իր ծառայութիւնները անվճար պիտի չմնային:

Գարեգին Հրեային հետ անտարբերութեամբ խօսելով հանդերձ, կատաղութենէն խնդրէր կ'ուտէ տեսնելով որ զո՞ր ձեռքէն կ'երթայ: Պահ մը խորհեցաւ հոն, սենեակին մէջ, յարձակել վրան ու անմիջապէս «ար-

դարութեան գործը», ինչպէս ինք կ'ըսէր, կատարել: Բայց չը յաջողելու հաւանականութիւնը եւ բռնուելու անխուսափելիութիւնը ղինքը կեցուցին: «Չարժեր որ այդ շանը համար վտանգուիմ մանաւանդ առանց յաջողելու, մտածեց, սատանան ղինքը կը պաշտպանէ կոր, ճար չի կայ բան մը ընելու:»

— Մնաք բարով, Ավրամ էֆէնտի:

Դուրս ելաւ: Սանդուխէն իջած առէն ուղեց ետ դռնալ:

— Գոնէ երթամ ու հայ ըլլալս իրեն յայտնեմ ու վերէն վար լուամ ղինքը, կ'ըսէր:

Բայց վեժժինդրութեան այդ ձեւը, Ավրամի գործած ոճիւններուն փոխարէն, այնքան ճղճիւմ, այնքան ծիծաղելի երեւցաւ իրեն որ նախընտրեց ճամբան շաքունակել:

Ե.

Գարեգին մինչեւ իրիկուն յաւգեալ որ մը անցաւ: Ավրամի յանկարծական մեկնումը չէր կրնար գլխուն մէջ սեղմեցնել, ու քանի կը մտածէր ատոր վրայ՝ այնչափ կատաղութիւնը կը բորբոքէր:

— Պիտի փախչի՛, ազատի՛ պատիժին ձեռքէն, կը մրմռար ինքնիրեն, ա՛խ ճար մը գտնալի սա մարդուն ճամբորդութիւնը յետաձգելու համար:

Քայլերը ուղղեց դէպի Փաշա Լիման, Արշակին տունը, խորհելով որ թերեւս անիկա կրնար գաղափար մը լղանալ իր ջուրը ինկած ծրագիրը վերականգնելու համար: Սակայն քալելով հանդերձ, շատ յոյս չունէր իր բարեկալին խորամանկութեան վրայ:

—Ան ալ պարապ տղուն մէկն է, կը մտածէր, փոխանակ ինծի հետ մէկ ըլլալու, զիս քաջալերելու, բնոր հակառակը առաջին օրէն՝ ամէն ջանք ըրաւ իս վհատեցնելու համար։ Միայն երէկ իրիկուն քիչ մը փոխուած էր... ինչ որ է, մէյ մը երթամ զինքը տեսնեմ։

Արչակ տունը չէր և տանտիրուհին ըսաւ որ առտուն կանուխ Աթէնք գացեր էր ու գիշերը ուշ տտն պիտի վերադառնար։

Արչակին այս զիպուածական բացակայութիւնը բաւական եղաւ Գարեգինի արդէն գրգռուած ջիղերը ալ աւելի թունդ հանելու։

—Ի՞նչ կ'ընէ, ինչո՞ւ Աթէնք կ'երթայ, ինչո՞ւ տեղը չի նստիր, կ'ըսէր ինքզինքը ուտելով։

Նոյն իրիկունը բերանը պատառ մը բան չկրցաւ զընել, և հաղիւ ժամը ինը կար՝ տուն դնաց անկողին վրայ ինկաւ։ Ժամերով չըջեր էր փողոցէ փողոց ու ալ կարողութիւն չէր մնացեր վրան ոտրի կենալու։ Անկողին մէջ սակայն նորէն Ավրամի մեկնումը եկաւ խռովել իր հանգիստը։

—Այդ Ալեքսանդրիայէն եկած հեռագրին պատմութիւնը տարօրինակ է քիչ մը, սկսաւ մտածել։ Ավրամ հաղիւ երեք օր է և դեռ ժամանակ չունեցաւ Ալեքսանդրիա նամակ գրելու և իր պանդոկին հասցէն տալու, հետեւաբար ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ հեռագիր կուգայ իրեն։ Ի՞նչպէս այս կէտը անփշապէս միտքս չեկաւ երբ հեռագրին խօսքը ըրաւ...։ Այո՛, յայտնի կ'երեւայ որ տնայիտան հրեան իս խաբեց իր պատմութեամբը... բայց ինչո՞ւ համար։ Արդեօք մեկնո՞ւն ալ սուտ է։ Բայց ո՞վ կրնար իմ խորհուրդներուս վրայ տեղեկութիւն ունենալ, միայն Արչակին բացուած եմ, և անկարելի է որ Արչակ իմաց տուած ըլլայ, քանի որ, կեր-

պով մը իմ մեղսակիցս է այս դործին մէջ. ասկէ դատ ինչո՞ւ այդ տեսակ բան մը պիտի ընէ...

Ու Գարեգին որ եւ է կերպով չէր կրնար մեկնութիւն մը տալ իր սիրտը յուզող խնդիրներուն. միայն սա՛ կէտին համոզուեցաւ թէ Ավրամ զինքը բացարձակապէս խաբած էր հեռագրին պատմութեամբը։

—Վաղը ցօրեկ պիտի տեսնամ զինքը, ամէն ջանք պիտի ընեմ բռնէն կորզելու այդ սուտին պատճառը...

Հետեւեալ առտուն կանուխ ելաւ անկողնէն, հագուեցաւ ու դուրս նետեց ինքզինքը։

—Նախ պէտք է հասկնամ որ իրաւցնէ այսօր կը մեկնի կոր Ավրամը, ըսաւ։

Շիտակ Բարթէնոնի պանդոկը գնաց և տեղեկութիւն հարցուց։

Կասկած չի կար։ Ավրամ պիտի երթար՝ նոյն օրը, սնտուկները ղրկած էր արդէն ու տոմսակը առած։ Նոյն իսկ առտուն կանուխ ծառային ապստարած էր որ կառք մը վարձէ, որպէս զի ցերեկին զինքը քարափ փոխադրէ։

—Կա՞ք մը պանդոկէն քարափ երթալու համար. բայց երկու քայլ է ասկէ հոն, դռնէ Գարեգին, երբ պանդոկին ծառան այդ մանրամասնութիւնը հաղորդեց իրեն։

—Չեմ գիտեր, պատասխանեց ծառան, ինծի այդպէս ըսաւ, կ'երեւայ որ անհանգիստ է ու ասոր համար չուզեր կոր ոտքով երթալ։

Գարեգին ալ բոլորովին յուսահատած մեկնեցաւ պանդոկէն։

—Հեռագրին պատմութիւնը սուտ է թէեւ, բայց ափսոս որ մեկնումը ճշմարիտ է, մաածեց։

Ժամը հաղիւ ութը կար և Ավրամին գալէն առաջ նորս ժամ ունէր սպասելիք։ Որոշեց երթալ Արչակին։

Երբ սենեակէն ներս մտաւ, իր խառնակի թարեկամը, թէեւ արթուն, դեռ անկողինն էր:

— Բարե՛ւ, գոչեց Գարեգինը տեսնելով. երէկ իրիկուն եկեր իս փնտռեր ես, հիմակ ալ ասանկ կանուխ, խե՛ր է:

— Ի՞նչ ընելու գացիր երէկ՝ Աթէնք.՞. մինչեւ գիշեր, հարցուց բարկութեամբ Գարեգին որ մէկը կը փնտռէր հետը կուուելու համար:

Արշակ սկսաւ խնդալ:

— Գո՛րծ, գո՛րծ, գոչեց, վերջապէս կը սկսիմ կոր յաջողութիւն գտնալ... այսօր նորէն պիտի երթամ և գուցէ նորէն գիշերը դառնամ... եթէ ասանկ երթայ հոստեղի սենեակս պիտի ձգեմ և Աթէնք պիտի փոխադրուիմ:

Արշակին պատմութիւնը ճշմարիտ էր: Աթէնքի յոյն գոհարավաճառներէն մէկը լուր ղրկած ու կանչած էր ղինքը ու շատ մը գործեր յանձնած. նոյնիսկ կարեւոր կանխավճար մըն ալ ըրած էր հայ երիտասարդէն, որ գրպանը պարարտ դարձած էր Ռիբէ:

Գործի այդ անակնկալ յաջողութիւնը զոր Արշակ իր երազանքներուն իրականացման մէկ ստոյգ նշանը կը համարէր, ղինքը ամենազուարթ տրամադրութեան մը մէջ դրած էր, որ բոլորովին հակապակերն էր իր Սոմաթիացի բարեկամին վիճակին: Նոյնիսկ Արշակ իր այս շէնչող վայրկեանին չկրցաւ նշմարել Գարեգինին ցասկոտ կերպարանքը և սիկարէթ մը հրամցնելով ըսաւ.

— Դուն ալ ուրախ կ'երեւաս կոր, ի՞նչ կայ նայինք, առտուն կ'սնուխ աղէկ լուր մըն ալ դո՛ւն տուր:

— Ուրախ կ'երեւամ կոր, գոչեց Գարեգին, ուրախ կ'երեւամ կոր... քիթիս կը խնդաս կոր, թէ խելքդ թուցեր ես:

ՉԱԳԸՐ ԱՎՐԱՄԻ ԶՈՆԵՐԷՆ՝ ԱՐՇԱԿԻ ՄԱՅՐԸ ԱՄՊԷՐ ՀԱՆԸՄ

Ու Գարեգին ոտքի ելլելով սկսաւ սենեակին մէջ վեր վար քալել:

Արշակ մէկէն տեսաւ որ սխալ մը ըրած էր և ուղղելու համար դայն, իսկոյն լուրջ, զրեթէ հանդիսական կերպարանք մը առաւ և հարցուց.

— Ի՞նչ կայ որ... գէշ բա՞ն մը պատահեցաւ:

Գարեգին առանց պատասխանելու կը շարունակէր սենեակին մէջ շրջիլ:

— Ի՞նչ կայ, ըսէ՛ շուտ, գոչեց նորէն Արշակ, բոլորովին դող ելած, Պօլսէն լո՛ւր մը առիր...:

— Ավրամ այսօր կը մեկնի կոր, ահա՛ եղածը...

Խառնակէն մեծկակ շունչ մը առաւ.

— Հա՛, ա՛տ է բոլոր բարկութեանդ պատճառը:

Բայց տեսնելով որ հրեային մեկնելուն մասին ուրախութիւն կամ անտարբերութիւն ցոյց տալով աւելի պիտի բորբոքէր իր պատանի բարեկամը, լնդդինքը ժողովեց և հարցուց.

— Իրա՞ւ կ'ըսես թէ կատակ կ'ընես կոր. պատմէ նայինք մանրամասնօրէն... կարելի է ճար մը կը գտնանք միասին:

Գարեգին նստաւ և մէկիկ մէկիկ հաղորդեց իր բարեկամին մեր զիտցած դէպքերը: Երբ խօսքը աւարտեց Արշակ յուսահատ դէմք մը առաւ և պատասխանեց.

— Կը տեսնամ որ ճար չի կայ... անպիտանը պիտի պրծի ձեռքերնուս, ի՞նչ ընենք, պէտք է համակերպիլ:

Ու անկողնէն ելլելով սկսաւ հագուել:

— Ժամը տասնըմէկին Աթէնք պէտք է ըլլամ, դուն ալ եթէ կ'ուզես հետս եկուր:

— Չէ՛, Ավրամին հետ ժամադրութիւն ունինք, մէկտեղ շփոթաւ պիտի երթանք:

— Ձգէ՛ սա շունը... ա՛լ ի՞նչ հետը կը տեսնուիս

կոր, քանի որ միտքդ դրածդ պիտի չկրնաս գործադրել:

— Անպատճառ կ'ուզեմ վերջին անգամ մը տեսնալ զինքը և սա՛ հեռագրին խնդրը լուսարանել... չեմ կրնար կոր ըմբռնել թէ ինչո՛ւ խառեց զիս:

Երկու բարեկամները միասին դուրս ելան ու դէպ ի Բիրէ աւղղուեցան:

— Եկո՛ւր Աթէնք երթանք, պնդեց նորէն Արշակ որ կ'ուզէր անպատճառ իր բարեկամը հեռու պահել Ավրամէն՝ վախճալով որ իր գրգռուած վիճակին մէջ վերջին րոպէին անխոհեմութիւն մը կ'ընէ:

Գարեգին հասկեցաւ Արշակի դիտաւորութիւնը և ըսաւ.

— Մի՛ վախճար, ինքն չեմ որ այդ աղտոտ շանը համար ինքզինքս վտանգեմ. եթէ տղւ տեսակ զիտաւորութիւն մը ունենայի, երէկ, իր սենեակին մէջ, միս մինակ եղած ատեննիս կ'ընէի: Ձէ՛, պարզապէս հետաքրքրութիւն մը յագեցնելու համար է որ կ'ուզեմ անգամ մըն ալ տեսնալ զինքը: Ինչո՞ւ համար այդ հեռագրին սուտը հնարեց, ինչո՞ւ համար մէկէն ի մէկ կը մեկնի կոր, ասիկա կ'ուզեմ հասկնալ:

Կայարանին մօտ հասած էին և ժամը տասն ու կէսըն էր:

— Կ'ուզես այդ գաղտնիքին լուծումը գիտնալ առանց Ավրամը հարցուփորձելու, ըսաւ Արշակ վստահ ձայնով մը, լա՛ւ, ես քեզի կը բացատրեմ, միայն թէ խօսք տուր որ ինծի հետ մէկտեղ Աթէնք գաս ու ա՛լ հրեային երեօը չտեսնաս...

— Դո՛ւն... Ի՞նչպէս կրնաս գիտնալ:

— Կուգա՞ս կոր միասին, վաղոնին մէջ կը բացատրեմ:

— Օ՛ք, կատակի բնաւ սիրտ չունիմ, դոչեց Գարեգ

գին որ սաղաթն կը սկսէր կասկածիլ թէ իր բարեկամին լեզուին տակ բան մը կար:

—Կ'երդնում որ պիտի ըսեմ քեզի Ավրամին յանկարծական մեկնումին պատճառը...

Պատանին Արշակին երեսը նայեցաւ ասորքինակ նայուածքով մը.

—Դուն բան մը խառնեցիր ուրեմն, գոչեց բարկու-թեամբ, բայց անմիջապէս մտածելով որ այդ ձեւով չէր կրնար խօսեցնել տար իր բարեկամը, ձայնը մեղմացուց և շարունակեց.

—Ինչ կ'ուզէ բոլայ արդէն, բանը բանէն ալ անցած է, շատ աղէկ, երկու տոմսակ ա՛ն ու միասին եր-թանք...

—Կեցցե՛ս, տեսա՞ր. հիմա խելքդ գլուխդ եկաւ, պատասխանեց Արշակ ուրախութեամբ:

Գանի մը վարկեան ետքը կառախուժքը ճամբայ կ'ելլէր: Գարեգին բոլորովին հանդարտութիւն կեղծե-լով, նոյնիսկ չէր հարցուփորձեր Արշակը և կը սպասէր որ ա՛ն առաջին անգամ խօսք բանայ: Երբ Յալէրոյէն անցան, խասգեղցին լռութիւնը խզեց.

—Է՛յ, չե՞ս հարցներ թէ ինչո՛ւ Ավրամ ասանկ մէ-կէն ի մէկ կ'երթայ կոր:

—Ինչո՞ւ, ըսաւ Գարեգին. անաարբեր կերպարան-քով մը:

—Ոսք կուտա՞ս որ չբարկանաս ըսելիքներուս:

—Այո՛:

—Լա՛ւ ուրեմն. ես նամակով մը իմաց տուի իրեն թր Հայերը զինքը պրտի մեռցնեն ու պէտք է որ ան-միջապէս ձգէ փախչի...

Պատանին աչքերը վառեցան, բայց մէկէն ինք-զինքը զսպեց և բնական ձայնով մը պատասխանեց.

—Շիտակը քիչ մը կասկածեցայ քենէ . . . ինչո՞ւ ըրիր:

—Եղբայր, նախազգացում մը սենէի միշտ որ այդ բանը պիտի չյաջողէր ու գլխուդ, և գուցէ երկուքնուս ալ գլխուն, մեծ փորձանք պիտի բանար: Ասկէ զատ, ի՛նչ կ'ուզես ըսէ, վերջապէս ոճրագործութիւն է առի-կա... Թա՛ղ Աստուծմէ գտնայ իր պատիժը... ո՛վ գիտէ թերեւս Եգիպտոս գացած ատենը շողենաւը կ'ընկղմի ու ծովուն մէջ կը խեղդուի...

—Ինչ որ է, թէեւ քու կարծիքէդ չեմ, բայց պա-րապ տեղը չվիճաբանինք: Սա քու գործերդ պատմէ նայինք... ինծի ալ այդ գոհարավաճառիդ քով գործ մը չե՞ս կրնար ճարել:

Արշալ չառ զարմացաւ իր պատանի բարեկամին անտարբերութեան վրայ: Կը սպասէր որ Գարեգին բոր-բոքած՝ իրեն հետ կռիւ մը պիտի ընէր. անոր ալդ հան-գարտութենէն հետեւցուց որ Գարեգին ալ ներքնապէս գոհ մնացած էր իր բրածէն: «Ինք ալ հասկցաւ ան շուշտ իր ընելիք գործին ծանր ու վտանգաւոր հետե-ւանքները և հիմակ գոհ է որ իր պատիւովը մէջէն ե-լաւ», կը մտածէր:

Մինչեւ Աթէնք երկու բարեկամները ա՛լ չխօսեցան Ավրամին վրայ:

Օմոնիայի կայարանին դուրսը Արշակ բաժնուեցաւ գոհարավաճառին երթալու համար և Գարեգինի հետ ժամադիր եղան Բլաթիւ Թէստորա, ցորեկուան ճաշը միասին ընելու:

Հազիւ թէ Արշակ աներեւոյթ եղաւ, Գարեգին տաւ կայարան, տոմսակ մը առաւ և վազելով զինքը նետեց Բիրէ գացող կառախմբին մէջ:

—Ժամը տասըմէկն է, ըսաւ ինքնիրեն,

մը-
ինք-

ձեռ-ժաւ

մէն Ավրամին պանդոկն եմ և այս անգամ Արշակ ձեռքէս չի կրնար ազատել զայն...

Չ.

Ժամը տասներկուքին քառորդ կար էրը Գարեգին հասաւ Բարթէնոնի պանդոկը և առանց նախապէս իմաց տալու դիմեց Ավրամի սենեակը։ Դուռը կղպուած էր։ Ուժով և ետեւէ ետեւ զարկաւ։

—Ո՛վ է, լսուեցաւ ներսէն հրեային ձայնը։

—Ես, Խրիսթոն, գոչեց Գարեգին, չո՛ւտ բաց։

Ավրամ եկաւ դուռը բանալու։ Պատանին յուզուած կերպարանքով մը.

—Բարե՛ւ, Ավրամ էֆէնտի, ըսաւ վախցայ որ դուրս ելած կ'ըլլաք և ձեզ հոս չեմ գտներ։

—Ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ այդպէս իրար անցեր ես, հարցուց հրեան շուարած՝ իր բարեկամին։

Գարեգին միշտ շփոթ ու յուզեալ դէմքով մը գոչեց.

—Շո՛ւտ, պէտք է որ ձգէք երթաք այստեղէն... իմացայ որ Հայերը ձեզ պիտի զարնեն եղեր։

—Ո՛ւրկէ իմացար։

—Սըճարանը նստած էի, երեք հայ կը խօսակցէին կոր... մէջերնէն մէկի կ'երեւայ որ Կեսարացի էր ու հայերէն լաւ չէր գիտէր ու թուրքերէն կը պատասխանէր կսր իր ընկերներուն... Իսպառնակացի յոյն ենթադրեցին անշուշտ և առանց կասկածելու խօսքերնին առաջ տարին։

—Է՛յ, ի՞նչ իմացար...

—Այսօր Խրիսթիէի շողենուով երթալիք ըլլալդ գիտէին կոր և կ'երեւայ որ պատրաստութիւն տեսեր

են քեզ կա՛մ շողենաւին մէջ, կա՛մ Ալեքսանդրիտ հասնելուդ պէս սպաննելու։

Ավրամին գոյնը բոլորովին նետեց։

—Մե՛ղք որ հայերէն չգիտնալուս կարող չեղայ մանրամասնաբար ամէն բան իմանալ, շարունակեց Գարեգին, միայն թէ ատիկա շատ աղէկ հասկցայ որ երկու հոգի յատկապէս նոյն շողենաւով քեզի հետ պիտի գան...

—Ի՞նչպէս մարդիկ էին այդ երեք հոգին, հարցուց Ավրամ.

—Տաճկերէն խօսողը քառասուն տարեկան մէկը կ'երեւար կոր, աւազակի դէմքով, խոշոր, թուխ մարդ մը, իսկ միւսները աւելի երիտասարդ էին։ Երիտասարդներէն մին, որ գիրով ու կարմիր երեսներ չէ մէկն էր, Արշակ կը կոչուէր... միւսներուն անունը չկրցայ իմանալ։

—Արշա՞կ...

—Այո՛, շատ աղէկ լսեցի որ քանի մը անգամ Արշակ ըսելով հետը խօսեցան։

Պահ մը լռութիւն տիրեց. յետոյ Գարեգին խօսքը շարունակելով.

—Բայց, Ավրամ էֆէնտի, աս Հայերը ի՞նչ կ'ուզեն ձեռնէ, ի՞նչ թշնամութիւն ունին ձեզի դէմ...

Հրեան չպատասխանեց և սկսաւ ժուռ գալ սենեակին մէջ։

—Ես առէն իմացեր էի Հայերուն ընելիքը, ըսաւ յանկարծ, ա՛ռ կարդա սա նամակը։

Եւ գրպանէն հանեց Արշակին գրած նամակը։

—Թուրքերէն կարդալ չեմ գիտօր, պատասխանեց Գարեգին, դուք կարդացէք։

Երբ Ավրամ նամակին ընթերցումը աւարտեց, Գարեգին գոչեց.

—Նամակին մէջ յիշուած Արշակը ըլլալու է սրճարանը տեսած երիտասարդը... Ինչ որ է, հիմա ձգենք ատոնք և իրենց ձեռքէն ձեզ ազատելու ճարը նայինք: Կ'երեւայ թէ այդ նամակին վրայ էր որ անմիջապէս մեկնելու որոշում տուիք:

—Այո՛, պատասխանեց հրեան, ձեզի հուզեցի ըսել, ճիշդ ատոր համար էր, բայց հիմա, այդ ձեր բերած լուրերուն վրայ շուարեցայ մնացի... աս ի՞նչ փորձանք ելաւ գլխիս...

—Մէկ ճար մը կը մտածեմ կոր, ըսաւ Գարեգին, տեսնենք ի՞նչ կ'ըսէք:

—Ի՞նչ:

—Ասկէ Աթէնք կ'երթաք, հոնկէ երկաթուղիով Բաղրաս ու Բաթրասէն որեւէ կերպով կրնաք ուզած կողմերնիդ երթալ: Կարծեմ ասանկով Հայերը ձեր հետքը կը կորսնցնեն... միայն թէ միշտ զգուշութեամբ պէտք է վարուիլ:

—Ի՞նչ ընեմ... խորհուրդ մը տուր, հարցուց Ավրամ յուսահատ:

—Դուք ի՞նչ կը մտածէք կոր...

—Ձեմ գիտեր, շուարեր մնացեր եմ... պիտի ձգէի երթալի, հիմակ կը տեսնամ որ ատով ալ պիտի չկրնամ ազատիլ: Արդեօք ի՞նչպէս կ'ըլլայ եթէ ոս նամակը ոստիկանութեան հաղորդեմ. դուն ալ սրճարանին մէջ լսածներդ պատմես ու ձերբակալել տանք այդ երեք հոգին և ինդրենք ոստիկանութենէն որ չոգնաւին մէջ ալ խուզարկութիւն մը ընեն ու կասկածելի Հայերը զուրս հանեն...:

—Ես մտածեցի առիկա, բայց չա՛տ մեծ խնդիր կը

բանայ գլխերնուս: Նախ անստորագիր նամակի մը կարեւորութիւն չեն տար, ասկէ զատ սրճարանին խօսակցութիւնը կրնան ուրանալ և ըսել որ սխալ հասկցած եմ, քանի որ հայերէն ու տաճկերէն խառն կը խօսէին, յետոյ այդ ամէնքը աւելի պիտի կատղեցնէ Հայերը: Վարպետութեամբ, առանց հեաք մը ձգելու աներևոյթ ըլլալու է, աս է, ըստ իս, լաւագոյն ճամբան-

—Ի՞նչպէս...

Գարեգին անմիջապէս չպատասխանեց: Մտածելու, միջոց մը փնտռելու ձեւը առաւ, յետոյ՝ մէկէն՝ հանձարեղ գիւտ մը ըրածի պէս գոչեց.

—Գտա՛յ... Տեսէք ի՞նչ կ'ընէք. ժամը մէկին ատենները կառք մը կ'ընտրէք ու պանդոկէն կը մեկնիք, ըսելով որ չոգենաւ կ'երթաք կոր, յետոյ ճամբան կառքը դսրձնել կուտաք ու Ծալէքո կ'երթաք, հոնկէ շոգեշարժ թրամվէյով Աթէնք: Այս կերպով կառավարն ալ ձեր հետքը կը կորսնցնէ: Աթէնք պանդոկի մը մէջ կամ ձեր վարձած տունը կը փակուիք միջեւ վաղը առտու և առտուն ութնուկէսի կառախմբով կը մեկնիք դէպ ի Բաղրաս: Այս կերպով վստահ եմ որ Հայերը ձեր հետքը պիտի կորսնցնեն: Արդէն, առանց տեսնուելու, անգամ մը որ Իրէնէն հեռանաք, միջ ապահով կրնաք ըլլալ, որովհետեւ չեմ կարծեր որ Աթէնքի Հայերն ալ ձեզի ճանչնան կամ ձեզ սպաննելու խորհրդին մասնակից ըլնան:

—Անշուշտ չէ, գոչեց Ավրամ, արդէն ատ ամէնյը քու Արշակ կոչած երիտասարդիդ գործերն են... ևս աղէկ գիտեմ:

—Ուրեմն կը ճանչնաք զինքը...

—Այո՛, իմաստեղ մեր դրացին էր, Թուրքերը իր հայրն ու եղբայրը սպաննեցին... Իր ընտանիքն ալ

միտքը անանկ է դրեր որ իբր թէ ես մատներ եմ գիրենք... ընդհակառակը ձեռքէն եկած օգնութիւնը ըրի իրենց: Աշխարհ այսպէս է. միշտ աղէկութեան փոխարէն չարիք կը տեսնաս...

—Արդէն չայիրը ապերախտ մարդիկ են, զճանց Գարեգին:

—Ինչ որ է, հիմա գանք քու խորհրդիդ. ինծի գէշ չերեւար կոր ատիկա... միայն թէ, առանց լիզու գիտնալու, մինակս ինչպէս պիտի ընեմ...

Գարեգին չպատասխանեց և թողուց որ հրեան ըստիպուի իրեն դիմել:

—Հոռ եկած օրէս ի վեր, ըսաւ Ավրամ, առաջին վայրկեանէն քեզ ճաշցայ ու բարեկամ ունեցայ և ձեռքէդ եկած ծառայութիւնը չխնայեցիր ինչ. հիմա պիտի խնդրեմ որ այս ծանր պարագային ալ իս մինակ չձգես... արդէն, ինչպէս ըսած ես, վստահ եղիր որ ինծի մատուցած ծառայութիւնդ առանց փոխարինութեան պէտք չմնայ:

—Շիտակը, Ավրամ էֆէնտի, շատ կը փափաքէի մինչեւ վերջը օգտակար ըլլալ ձեզի, պատասխանեց Գարեգին, բայց դժբախտաբար գործ մը ունիմ ու պիտի չկրնամ ձեզի ընկերանալ... գոնէ մէկէն մինչեւ երեք: Անկէ ետքը, եթէ կ'ուզէք տեղ մը որոշեցէք ու հոն իրար գտնանք:

Գարեգին երկու նպատակ ունէր հրեային ընկերանալ չուզելով, նախ՝ չէր ուզէր որ պանդոկէն միասին կտռք նստէին, որու ծառաներուն և կառավարին ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրած պիտի ըլլար. և յետոյ ինքզինքը ծանրէն ծախելով կը փափաքէր վանել ոեւէ կասկած որ կընար ծագիլ, իր մասին, Ավրամի միտքին մէջ:

—Չէ՞ք կրնար այդ ձեր կարեւոր գործը վաղուան ձգել, պնդեց հրեան:

—Ոչ, ահկարելի է: Բայց խօսք կուտամ որ ամէն ջանք կ'ընեմ գալ ձեզ գտնելու ժամը երեքին: Եթէ կ'ուզէք ինծի սպասեցէք Աթէնք, Սթատիոնի մօտ գտնուած գարեջրատունը, հո՛ն աւր գացինք տուն փնտռած օրերնիս: Առանձին տեղ մըն է ու ձեր վարձած տունէն ալ շատ հեռու չէ: Անտեղ կ'որոշենք թէ գիշերը ո՛ւր պիտի անցընենք:

—Լա՛ւ, քանի որ ուրիշ ճար չի կայ, այնպէս ընենք, պատասխանեց հրեան համակերպութեամբ:

Գարեգին ժամացույցը նայեցաւ ու ոտքի ելաւ մեկնելու համար:

—Ուրեմն այսպէս, ժամը երեքին հոն կուգաս, ըսաւ հրեան, ես անպատճառ նստած կ'ըլլամ, եթէ մինչեւ այն ժամանակ Հայերը գլխիս փորձանք մը չերեն:

—Մի՛ վախնաք, Ավրամ էֆէնտի, պատասխանեց Գարեգին խնդալով. վստահ եղիք որ վաղը առտու ձեզ ապահով Բաղրասի կառախումբը պիտի գնեմ... հիմա վտանգը Խըտիվիէի շոգենաւին մէջն է, ուրիշ ամէն տեղ վտանգ չի կայ ձեզի համար:

Գարեգին մեկնեցաւ:

Քիչ մը ետքը ծառան եկաւ իմաց տալու որ կառքը կը սպասէր դրան առջեւ և թէ Խըտիվիէի շոգենաւը հասած էր նաւահանգիստ ժամէ մը ի վեր:

Ավրամ անմիջապէս վար իջաւ. հետը առնելով պզտիկ պոյո սակ մը, միակ բեռը զոր ուզած էր հետը կրել, կառքը մտաւ ու ճամբայ ելաւ:

Կէս ժամ ետքը կառքէն կ'իջնար Ֆալէրօ և կը մտնէր Աթէնք գացող շոգեշարժ թրանվայը:

Երեքլն երբ Գարեգին ժառանգական հաղթանակալ գարեջրատունը հրեան արդէն իրեն կը սպասէր:

Է.

— Վառնոր անցուցինք, գոչեց Գարեգին Ավրամը բարեւելով, ա'լ Աթէնքի մէջ ապահով կրնանք ըլլալ: Գոնէ մինչեւ վաղն առտու:

— Անա՞նկ կը կարծես. ես, ընդհակառակը կը մտածեմ որ մինչեւ վերջին վայրկեանը շատ զգոյշ ըլլալու ե'մք, մինչեւ որ ինքզինքս դուրս նետեմ սա անիծեալ երկրէն: Աս միջոցիս անշուշտ ամէն բան երեւան ելած է իրէի մէջ: Հայերը շողենաւ գացած են, ինծի հոն չին տեսած, հասկցած են որ մեկնած չեմ, ասդին անդին փնտռողքի ինկած են ու գուցէ հետք ալ գտած...

— Հրնայ ըլլալ, բայց չեմ կարծեր: Ես կ'ենթադրեմ որ անոնք խտրվիէ շողենաւը գացած են ու երբ տեսած են որ մէջը չէք, ենթադրած են թէ ուսուական շողենաւով մեկնած ըլլալու էք, որ միւսէն ժամ մը առաջ ճամբայ կ'ելլէ:

— Իցի'ւ թէ ըրածիդ պէս լլաւ:

— Ինչ որ ալ ըլլայ մենք նորէն ամէն զգուշութիւն ձեռք կ'առնենք: Հոս առանձին տեղ մըն է, մինչեւ գիշեր կը մնանք, կերակուրնիս ալ հոս կ'ուտենք, յետոյ, մութը կ'ոխելէն ետքը, կ'երթանք ձեր վարձած տունը և առտուն կանուխ կառքով մը կուգամ ձեզ կ'առնեմ ու կայարան կը տանիմ:

Գարեգինին այս կարգադրութիւնը ապահովագոյն միջոցը երեւցաւ Հրեային և որոշեցին այնպէս ընել:

Մինչեւ ժամը եօթը հոն նստեցան, յետոյ ընթերցին, և ժամը ութնուկէսին առնելով, երբ արդէն բոլորովին մութեան էր, ճամբայ ելան:

Ավրամին վարձած տունը հազիւ քսան վարկեան կը տեւէր գարեջրատունէն: Իրենց անցնելիք փողոցները գրեթէ ամայի էին և վախ չի կար ու է կասկածելի հանդիպումէ: Միայն Ամէլիայի ծառուղին լեցուած էր բազմութեամբ մը որ եկած էր քիչ մը գիշերային զով օդ չ'չել, ցերեկուան հեղձուցիչ տաքէն ետքը, և կամ ծառուղիին երկայնքը գտնուող երգեցիկ սրճարաններուն և բացօթեայ թատրոններուն մէջ ժամանակ անցնելու Պատանին ու Հրեան, որոնք դէպի Արթուրիս ուղղուելու համար ստիպուած էին ծառուղիին անցնել, գրեթէ վազելով կտրեցին զայն: Իրենց այդ շտապելի անցքը, որ աւելի փախուստի մը ձեւը ունէր ու բոլորովին կը հակապատկերէր բազմութեան թոյլ ու հանդարտ գնացքին, պատճառ եղաւ իրենց վրայ հրաւիրելու պատողներու մէկ մասին ուշադրութիւնը:

Գարեգին նշմարեց ատիկա և ըսաւ Հրեային.

— Աւելի կամայ քալենք:

Ինչ որ չկրցաւ նշմարել այն էր թէ բազմութեան մէջէն մէկը յանկարծ զատուելով, սկսաւ հեռուէն հետեւի իրենց և հետեւնին գալ այն կողմնակի փողոցը ուր մտած էին:

— Վերջապէս հասանք, ըսաւ Սամաթիացի պատանին: Ես մը դրան առջեւ կանգ առնելով ու ձեռքը բռնած բանալին կղպանքին մէջ խօթելով:

Հրեան ներս մտաւ Գարեգինին հետ: Տունը օրերէ ի վեր փակուած, տաք ու գարշահոտ մթնոլորտով մը լեցած էր:

—Քանի մը պատուհան բանանք ու օդը փոխենք, եղաւ երկուքնուն ալ մտածումը:

Պատանին մտաւ փողոցին վրայ գտնուած սենեակը և դուռն ու պատուհանը բաց ձգելով, եկաւ Հըրեային մօտ որ պարտէզին կողմի սենեակը մտած էր:

—Ա՛լ կը հաւատամ կոր որ վտանգը անցուցի, դոչեց Ավրամ, գոհ և վստահ ձայնով մը, թիկնաթռուի մը մէջ տեղաւորուելով: Հիմակ, միւսիւ Խրիսթօ, վերջին ծառայութիւն մը պիտի խնդրեմ քեան: Մանի որ վազն առաւ կտնուիս պիտի դաս ինծի առնելու, աւելի աղէկ չըլլա՞ր որ հոս մնաս: Վերը երկուքնուն համար ալ պառկելու տեղ կայ...:

—Կ'ըլլայ, այնպէս կ'ընենք, պատասխանեց Գարեգին գրգռուած ձայնով մը:

Տուն մտած տեսնէն պատանին իր հանդարտութիւնն ու պաղարձնութիւնը կորսնցուցած էր. աւարտինակ ու յանկարծական յուզում մը ելած էր վրան որ վայրկեանէ վայրկեան կ'աւելնար: Ավրամը սպաննելու գողափարը գրգռութեան մէկ միջոցին ծագած էր Գարեգինի մտքին մէջ, երբ Արշակի քրոջ նամակի ազդեցութեան տակ յանկարծ տեսած էր Հրեան որ Պոլսէն եկող չոգենաւէն դուրս կ'ելլէր: Իր խորհուրդին գործադրութեանը վրայ երբեք կատարեալ պաղարձնով մտածելու ժամանակ չէր ունեցած կամ մանաւանդ չէր ուզած մտածել: Կարծես անձանօթ ու խորհրդաւոր դրզումի մը ազդեցութեան տակ գործած էր, առանց իր ըրածին ու ընելիքին որոշ գիտակցութիւնը ունենալու: Արշակին ընդդիմութիւնը մանաւանդ և իրեն դէմ հանած զօւլաւարութիւնները պատճառ եղբւր էին զինքը աւելի կուրօրէն առաջ մղելու իր ճամբուն մէջ, հիմակ որ գերաւոյն քոպէն հասած էր, հիմակ որ վերջապէս

իր կարգադրած ու փափաքած կերպովը ամէն դժուարութիւն հաթուեր էր ու Հրեան ձեռքին մէջն էր, Գարեգին կը սկսէր շփոթիլ ու վարանիլ իր ընելիք գործին ահաբեկութեանը դիմաց,

Առանձին սենեակին մէջ, առանց անմիջական գրգռումի մը, պաղարձնով ելլել այդ ծերունիին վրայ յարձակիլ և սպաննել, տարօրինակ, սոսկալի բան մը կ'երեւար Գարեգինի աչքին:

—Չէ՛, պիտի չկրնամ ընել, կը մտածէր ինքնիրեն:

Ու կը ջանար, քաջալերուելու համար, մտքին առջեւ պատկերացնել Ավրամին ոճիքը ջարդին տառն և ցած ու գարշելի ընթացքը Արշակի մօրն ու քրոջը ներկատմամբ:

Հրեան որ ա՛լ գրեթէ կատարելապէս ապահովուած, թիկնաթռուի մէջ երկնցած կը ծխէր, նշմարեց իր պատանի բարեկամին խռով ու տենդոտ վիճակը:

—Ի՞նչ ունիս, անհանգիստ ես, հարցուց, չես խօսիր ու տխուր կ'երեւաս կոր:

—Այո՛, ըսաւ Գարեգին, քիչ մը ստամոքսս անհանգիստ է:

—Մեր կերած ձուկէն ըլլալու է, շարունակեց Ավրամ, շատ թարմ չէր ու ես ալ չկրցայ լաւ մարսել:

—Կարելի է:

—Արդեօք չե՞ս կրնար սա մօտերէն չիլ մը քօնեաք տանել, միառին կը խմենք:

—Շատ աղէկ կ'ըլլայ, դոչեց Գարեգին ուրախութեամբ, որ դուրս ելլելու և քիչ մը առանձին մնալու պէտքը կը զգար:

Ու գլխարկը գնելով դուրս ելաւ:

Ավրամ սիկարէթը մարեց ու բացաւ պզտիկ պա-

յուսակը զօր հետը առած էր և որ կը պարունակէր իր դրամն ու զանազան գոհարեղէնները: Ոսկիներուն շարքերը քննէ, յետոյ գրպանին դրամը հաշուեց ու պըզտ կ'տետրապ մը բացաւ որպէս զի օրուան ծախքերը նշանակէ:

Հազիւ թէ տող մը գրած էր երբ յանկարծ սենեակին գուռը բացուեցաւ:

Մըշակ երեւցաւ սեմին վրայ:

Գլտենք որ առտուն, Օմոնիայի կայարանին դուրսը Արշակ և Գարեգին իրարմէ բաժնուած ատեն, ժամադէր հղած էին իլաթիա թէստորա, ցերեկուան ճաշը մշտն ընելու համար: Արշակ գացած էր կէսօրին իր բարեկամը գտնելու, բայց ինչպէս ընթերցողները գիտեն, Գարեգին հոն չէր: Հարցուցած փնտռած էր հրապարակին սրճարանները գտնուող Հայերուն և ամէնքն ալ պատասխանած էին թէ չէին տեսած զայն: Կասկածը մտած էր Արշակի միտքը:

Արդեօք նորէն իր խնթ խորհուրդին ետեւէն գնաց մտածեր էր:

Աճապարանքով ճաշ մը ընելէ ետքը անօխտպէս շոգեկառք նստեր ու իրէ գացեր էր, ահռելի մտառանջութեան մը մատնուած:

Արշակ կ'ենթադրէր որ իր բարեկամը գուցէ ինքզինքը չկրնալով զ պել և տեսնելով որ օրսը ձեռքէն կը փախչի, նոյնիսկ Բարթէնոնի պանդոկին մէջ, կամ շոգենաւը, փորձած էր գործադրել իր եղբւնական խորհուրդը:

Սրտատրոփ դիմեց պանդոկ ու գրեթէ դողալով հարցուց դռնապանին թէ Ավրամ հո՞ն էր: Պատասխանեցին թէ կէս ժամէ ի վեր մեկնած էր ու այդ միջոցին խափփէի շոգենաւը ըլլալու էր, որ կը պատրաստուէր մեկնելու:

— Մինա՞կ թէ Պ. Խրիսթօյին հետ մեկնեցաւ ասիկէ: հարցուց Արշակ որուն մտառանջութիւնը կամաց կամաց կը փարատէր:

— Պարոն Խրիսթօն թէեւ հոս էր մինչեւ մեկնած վայրկեանին, բայց միասին դուրս չէլան: Ավրամ ասանձին կառք մտաւ և մեկնեցաւ:

Ծառային երկրորդ պատասխանը նորէն Արշակի երկիւղները արծարծեց: Անմիջապէս նաւակ մը նետուեցաւ ու շոգենաւ գնաց:

Բոլորովին անհիմն չեն եղեր կասկածներս, կը մըտածէր: Գարեգին դարձեր էր Հրեային քով... Կ'երեւի որ պանդոկին մէջ չէ համարձակած բան մը ընելու և շոգենաւ գացած է Արդեօք մինչեւ Եգիպտոս ետեւէն պնտի երթայ:

Շոգենաւին մէջ ո՛չ Ավրամ կար ո՛չ Գարեգին: Արշակ քառփը վերագարձաւ բոլորովին տակնուվրայ եղած:

Գարեգին նորէն իր ճանկը ձգած է Հրեան, կ'ըսէր ինքնիրեն, բայց ինչպէս... Արդեօք համոզեց ու Աթէնքի տո՛ւնը տարաւ զայն:

Կրկին վերագարձաւ Աթէնք: Գիտէր որ Հրեային վարձած տունը Աքրօքսիօսի մօտերն էր, բայց որոշապէս չէր գիտեր տեղը: Մտածեց Ամէլիայի ծառուղիին վրայ սրճարան մը նստիլ և սպասել, խորհելով որ կըրնար ըլլալ որ երկուքէն մէկը տեսնէր այդ կողմերը: Իր ենթադրութիւնը իրագործուեցաւ միայն թէ քանի ժամ սպասելէ ետքը: Իրիկունը, երբ Ավրամ ու Գարեգին դարեջատուունէն աճապարանքով տուն կ'երթային, Արշակ նշմարեց շիրենք և հետեւեցաւ անոնց:

Հաստատուէս մտադրած էր ամէն բան ընել Հրեան ազատելու համար իրեն սպառնացող վտանգէն:

—Ասով թէ Գարեգինը փրկած կ'ըլլամ և թէ զինքը, կը մտածէր, ու կերպով մը վրէժս ալ լուծած իրմէ... ու աղէկ կերպով լուծած:

Իր խորհուրդը ա'յնչափ գեղեցիկ կ'երեւար աչքին որ կը սկսէր խանդավառուիլ անով:

Երբ Ավրամ ու Գարեգին տունը մտան, Արշակ մօտեցաւ դրան: Կ'ուզէր անմիջապէս դուռը զարնել, ներս մտնել ու իր աղատարարի դերը կատարել:

Նոյն միջոցին լսեց որ փողոցի վրայի սենեակին պատուհանը կը բանան:

Ձեռքը դրան զանգակին վրայ, պահ մը սպասեց:

Պատուհանը բաւական ցած էր սենեակին մէջ անցած դարձածը տեսնելու համար: Արշակ ձգեց զանգակը և եկաւ կամացուկ մը դիտելու ներսը: Սենեակը մուրթ էր ու ներսը մարդ չիկար:

—Կ'երեւայ որ օդը փոխելու համար միայն բացին պատուհանը եւ իրենք ուրիշ սենեակ մը դացին, մըտածեց:

Մէկէն խորհուրդ մը յղացաւ, փոխանակ դուռը զարնելու, պատուհանէն ներս մտնել ու սենեակին մէջ պահուրտիլ:

—Թ'երեւս, կ'ըսէր Գարեգին, բան մը ընելու միտք չունի, ուրեմն ինչո՞ւ պարապ տեղը իրար անցընեմ տ. մէն բան. սենեակին մէջ կը սպասեմ և որ և է կառկածելի աղմուկ մը կամ աղաղակ մը լսած ատենս մէջտեղ կ'ելլեմ:

Ու մտաւ պատուհանէն ներս:

—Ականջ դրաւ ու ու է ձայն չի լսեց. քաջալերեալ մինչև դուռը առաջացաւ ու տեսաւ որ դիմացի սենեակին մէջ լոյս կար: Քիչ մը յետոյ լսեց Հրեային ու Գարեգինին խօսակցութիւնը, յետոյ տեսաւ Գարեգինը որ դուրս կ'ելլէր:

—Հիմա որ Ավրամ առանձին է երթաւ ու պաշտօնս կ'ստարեմ, որոշեց, չատ աւելի աղէկ է որ Գարեգինի բացակայութեանը գործը լմնայ:

Ոտքին ծայրերուն վրայ քալելով, կամաց կամաց մօտեցաւ սենեակին դրան:

—Ի՞նչ պիտի ընէ հիմայ Ավրամ, երբոր մէկէն ի մէկ զիս տեսնայ, գուցէ դող ելլայ ու սկսի պոռայ կանչել: Անմիջապէս հասկցնելու եմ իրեն ինչո՞ւ գալս: Ներս մտնելուս պէս կ'ըսեմ իրեն. «Մի՛ վախնար, քեզ աղտօտելու եկայ»:

Ու Արշակ սենեակին դուռը բացաւ:

Ը.

Արշակի կասկածանքը Հրեային ընթացքին նկատմամբ կատարելապէս ճիշդ էր: Ավրամ հագէւ թէ դրան բացուիլը լսեց ու Արշակը տեսաւ, ահալի ճիչ մը արձակեց ու ոտքի ելաւ:

—Մի՛ վախնար, քեզ աղտօտելու եկայ, մի՛ պոռար այդպէս, գոչեց Արշակ շուարած:

Բայց հողիւ թէ վերջի բառերը արտասանած էր, Ավրամ սենեակին անկիւնը դրուած խոշոր գաւազանը առեր, իր վրայ կը դիմէր սպառնալից:

—Կեցի՛ր, ի՞նչ կ'ընես, պոռաց Արշակ. աջ ձեռքով գաւազանը Հրեային ձեռքէն խլել փորձելով:

Սակայն Ավրամ անձնապաշտպանութեան բնաղդէն մղուած, ուժով բռնած էր իր միակ զէնքը և զօրաւոր հարուած մը իջաւ Արշակի ուսին:

Արշակ ցաւի ազդեցութեան տակ ճիչ մը արձակեց

ու ահա երկրորդ հարուած մը կերաւ գլխին: Այն ա-
տեն՝ ինքնիրմէն ելած՝ կատաղօրէն խոթեց Հրեային
վրայ ու երկու ձեռքով կռկորդը սկսաւ սեղմել: Ծե-
րունին, հակառակ իր տարիքին, բաւական հուժկու
էր և շարունակեց գաւազանովը կրծեմ: Արշակին կոհա-
կը: Միեւնոյն ատեն խեղդուկ հռնդիւններ արձակելով:

— Բեզ փառ տալու չեկայ, հանդարտէ՛, կը գոչէր
ի զուր Արշակ:

Երիտասարդը կո զղջար հիմակ իր յանկարծակեան
երեւումին համար, բայց ա՛լ օգուտ չունէր. Հրեան
խօսք չէր հասկնար ու կը շարունակէր իր կատաղի
ու յուսահատ մաքառումը:

Եթէ թող տամ, իս ալ պիտի մեռցնէ, մտածեց
Արշակ և սկսաւ աւելի ուժով սեղմել իր ոսոխին կո-
կորդը:

Գիրկնդխառն կռիւին մէջ եկան երկուքն ալ դար-
նուել փոքրիկ սեղանին որուն վրայ դրուած էր լամ-
բարը: Սեղանը տապալեցաւ և երկու հակառակորդները
մուկը մնացին: Ավրամ կը շարունակէր իր գաւազանի
հարուածները սրտնք սակախ հետզհետէ նուազ զօրա-
ւոր կ'իջնէին: Իսկ Արշակ երկու բռնթամառը Հրեային
խոչափողին յենած միշտ կը սեղմէր կռկորդը սարսա-
փելի ուժով մը, որուն գիտակցութիւնը չունէր ինք:

— Սա գաւազանդ ձգէ, որպէս զի ես ալ վիզդ չի
սեղմեմ, կ'ըսէր ատեն ատեն:

Յանկարծ հարուածները դադրեցան ու գաւազանը
գետին ինկաւ:

— Հա՛, հիմակ խելքդ գլուխդ եկա՛ւ, գոչեց Ար-
շակ ու թող տուաւ Հրեային կռկորդը:

Հաղիւ թէ նրիտասարդը ձեռքերը քաշած էր,
Ավրամ գետին ինկաւ:

— Կարծեմ թէ մարեցաւ, ըսաւ ինքնիրեն Արշակ և
սկսաւ մուկին մէջ խարխափելով լուցկիի տուփը փրն-
առել լամբարը վառելու համար:

Երբ սենեակը լուսաւորուեցաւ, Արշակ սոսկումով
տեսաւ որ Հրեան դետին փռուած էր անշարժ:

Անմիջապէս խոհանոց վազեց և ամանով մը ջուր
բերաւ երեսին սրակելու համար, սակայն Հրեան կեն-
դանութեան նշան մը ցոյց չէր տար:

— Արդեօք մեռա՞ւ, հարցուց Արշակ ինքնիրեն,
սոսկումով Հրեային գէմքը գննելով:

— Իրա՛ւ Ավրամ խեղդամահ մեռած էր...:

Արշակ թիկնաթոռին վրայ ինկաւ, աչքերը ան-
թարթ սեւեռած դիակին վրայ:

Նոյն միջոցին լսեց որ տանը դուռը կը բանային
Գարեգին էր որ քոնեաքի շէնը առած կը վերադառ-
նար:

Երբ պատանին սենեակէն ներս մտաւ, ապուշ մը-
նաց իր առջեւ պարզուող տեսարանին դիմաց: Գլուխը
մէյմը դիակին մէյ մը Արշակին կը դարձնէր առանց
բառ մը արտասանելու:

Յետոյ մէկէն գոչեց. — «Մեռցուցի՛ր հէ՛... կեց-
ցե՛ս» ու դնաց համբուրեց իր բորեկամը:

— Հիմա պատմէ՛ նայինք ի՞նչպէս հոս եկար ու
ի՞նչպէս ստուկեցուցիր այս շունը. շարունակեց Գարե-
գին՝ ձեռքովը գետին փռուած դիակը ցոյց տալով:

Արշակ դեռ իր յուզումէն դողա՛նք չպատասխանեց
պատանին հարցումներուն: Գարեգին քոնեաքի շէնը
բացաւ, քանի մը ումպ խմեց, և Արշակին երկնցոյց:

— Խմէ՛ քիչ մը որ յուզումդ անցնի, ըսաւ:

Արշակ մեքենաբար առաւ շէնը ու բերանը տարաւ:
Պատանին ներկայութիւնը և ըմպելիքը կամաց կա-

ժայ փարատեցին իր յուզումը և քանի մը բառով պատմեց այն անցքերը որոնք ընթերցողները գիտեն արդէն :

— Հիմա սա գիտկը մէջտեղէն վերցնենք ու երթանք ըսաւ Սամաթիացին , երբ Արշակ իր պատմութիւնը աւարտեց :

— Ինչպէ՞ս :

— Հոգ մի՛ ընէր , ամէն բան առաջուց մտածած եմ , վարը , խոհանուր , ջրամբար մը կայ , անոր մէջը կ'իջեցընենք , կը լմննայ կ'երթայ :

Երկու բարեկամները առին դիակը ու սենեակէն դուրս ելան :

Քիչ մը ետքը վերադարձան , նորէն քանի մը ումպ քոնեաք խօսեցին , Գարեգին սիկառէթ մը վառեց , ձեռք առաւ Ավրամին փոքրիկ պայուսակը , բացաւ և բտաւ .

— Նայինք ի՞նչ կայ սա պայուսակին մէջ :

Մէկիկ մէկիկ դուրս հանեց թուղթի մէջ ծրարուած զրամները , լետոյ գոհարեղէնները :

Արշակ ճիշ մը արձակեց .

— Մօրս օղե՛րը . . .

Երիտասարդը հետզհետէ ճանչցաւ իր մօրն ու քրոջը պատկանող զոհարեղէնները : Գարեգին ամէնքույանձնեց Արշակին որ գրպանը տեղաւորեց զանոնք : Բայց կաշ մաս մը որ իրենց չէր վերաբերեր :

— Ասո՞նք ինչ պիտի ընենք , հարցուց Գարեգին վարանոտ :

Երկու բարեկամները իրարու երես նայեցան :

— Պայուսակին մէջ ղեննք ու նետենք դիակին քով , գոչեց պատանին , իսկ զբամը անշուշտ դուն պիտի առնես քանի որ ձերն է :

Քառորդ մը ետքը երկուքը միասին դուրս կ'ելլէին տունէն , երբ արդէն ժամը տասներմէկին կը մօտենայ :

Բաւական ժամանակ քալեցին առանց բառ մը փոխանակելու . վերջապէս Գարեգին խզեց լռութիւնը :

— Ի՞նչ կ'ըսես սա մեր բրածին :

— Կը կարծես որ մե՞նք ըրինք , պատասխանեց Արշակ :

ԼԵՒՈՆԻՔԱՆՏԸ

—Այցելութեան արժանի հնութիւններ կան Մանսուրայի մէջ, հարցուցի Յիսուսեան կրօնաւորին՝ որ մինակ խօսակիցս էր եղած երկու ժամէ ի վեր, Տամիէթէն թանթա գացող երկաթուղիի վակօնին մէջ։

—Միայն բեկորները կան Սուլթան Սալահէտտինի ժամանակէն մնացած բանտի մը որուն մէջ Ս. Լուդուվիկոս անցուցած է իր գերութիւնը։ Ասիկա գրեթէ մէկ հատիկ հնութիւնն է և մեզի համար խիստ յարգի ու պատկանելի, պատասխանեց Յիսուսեանը, քանի որ մեր սուրբ թագաւորներէն մին հոն բնակած է։

Յետոյ պահ մը լռելէ ետքը, յանկարծ աւելցուց.

—Բայց դուք ալ պէտք է այցելէք անպատճառ այդ հին շէնքը, քանի որ Հայ էք։ Հոն բանտարկուած է նաև հայ թագաւոր մը, Լեւոն Ռուբինեան։ Ձեր վերջին թագաւորը կարծեմ։

Չանձրանալի՝ գրեթէ բռնի՝ կերպով սկսուած խօսակցութիւն մը չէի կարծեր որ այսչա՛փ շահեկան պիտի դառնար։ Գիտէի որ Լեւոն Զ. գերի տարուած ու եօթը տարի մնացած է Եգիպտոս, բայց Մանսուրայի մէջ բանտարկուած ըլլալուն մասին ծանօթութիւն չունէի։ Յայտնութիւնը այնչա՛փ անակնկալ էր ինծի համար որ չկրցայ կասկածի չոչորթ մը չունենալ։

—Մեր պատմիչները, ըսի կրօնաւորին, երբեք չեն յիշած Լեւոն Զ.ի Մանսուրա բանտարկուած ըլլալուն պարագան, թէեւ կը խօսին Մէլիք էլ Ալլաֆ Սուլթանին Նիլիկիա ըրած արշաւանքին ու Լեւոնի գերութեան վրայ։

—Հաւանական է որ յիշած չըլլան, ու շատ ալ բնական, պատասխանեց Յիսուսեանը, գահ ըլլալով կասկածանքէս որ իրեն առիթ պիտի տար մէջտեղ հանելու իր պատմական հմտութիւնը։— Պատմիչին համար, շարունակեց, կարեւորն է թագաւորին յաղթուիլ ու գերի տարուիլը, իսկ իր բանտարկութեան վայրը նշանակութիւն չունի, մանաւանդ որ չի ալ կրնար գիտնալ, եթէ ինք, զոր օրինակ, իր պատմութիւնը Նիլիկիայ վանքերէն մէկուն մէջ գրած է։ Պատմական այս տեսակ մանրամասնութիւններ արձանագրութիւններէ ու տեղին վրայ քննութիւններէ միայն կարելի է գտնել ու երբեմն ալ պէտք է յարակից պարագաներէ հետեւցնել։ Արդ բոլոր ասոնք կը միաբանին ապացուցանելու համար թէ այդ հին բանտը ծառայած է նաև Լեւոն թագաւորին։ Յայտնի է որ Սալահէտտինի և իր յաջորդներուն ժամանակ Մանսուրա եղած է Եգիպտոսի Սուլթաններուն մայրաքաղաքը, հետեւաբար հոն բերւած ու պահուած են բոլոր իշխանական գերիները, և այդ բանտը. ինչպէս արար պատմագիրները կը վկայեն, մասնաւորապէս շինուած է այդ կարգի գերիներուն համար։ Քանի որ Լեւոն թագաւոր եօթը տարի մնացած է Եգիպտոս, գրեթէ ապահովաբար կրնաք ըսել թէ հոն անցուցած է իր գերութիւնը։

Շողեկաւոր մօտեցած էր Մանսուրայի և կրօնաւորը պիտի երթար թանթա։ Խնդրեցի իրմէն որ բացառէ ինծի բանտին ճամբան։

—Ձեր դէմը ելող առաջին արարին հարցուցէք, ըսաւ, Կամի էլ Քէպիր մզկիթը, որ քաղքին մեծագոյնն է և զոր ամէն մարդ կը ճանչնայ։ Ճիշտ այդ մզկիթին քով կը գտնուի բանտին աւերակը։

Քառորդ մը ետքը արտը տղայ մը կ'առաջնորդէր-

իս քաղերն ծուռ ու մուռ փողոցներէն զէպի մզկիթը :

— Կուզե՞ս որ մզկիթին մէջ պտտցնեմ քեզ, հարցուց առաջնորդս, երբ հասանք չէնքին առջեւ :

— Չէ՛, մզկիթին մօտերը գտնուած հիւն բանալը պիտի տեսնամ :

— Նուարակի թագաւորներուն բա՛նալը, գոչեց այն արհամարհոտ շեշտով զոր Արաբները միշտ ունին Նուարակի բառը արտասանած միջոցնուն, նսյնիսկ ամէնէն պատկառելի քրիստոնեային դիմաց :

Նուարակին՝ քրիստոնեան իրենց համար անհաւատն է, պիղծը, գարչիւին, ան որ խոզի միս կ'ուտէ և Ալլահն ու Մուհամմէտը չի ճանչնար :

— Այո՛, քրիստոնեայ թագաւորներուն բանալը, պատափանեցի գոհութեամբ, արաբին այդ անուանակոչութեան մէջ նոր ապացոյց մը տեսնելով Յիսուսեանին ըսածներուն : Ալ ապահով էի որ Լեւոն թագաւորին բանալն էր այցելելիքս :

— Տեսի՞մ քեզի :

Մզկիթին անմիջապէս քովը, գրեթէ կից, աւերակ պատերու մէջ, կամարաւոր դրան մը առջեւ տարաւ զիս :

— Բանտին դուռն է ասիկա, ըսաւ :

Թափթփած քարերու կոյտի մը վրայէն զգուշութեամբ քուլելով ներս մտանք :

Բակի մը մէջ գտանք ինքզինքնիս : Աղտոտ, զարշահոտ բակ մը, որուն մէկ անկիւնը, սեւ ու ճաթըր-

տած փայտեր՝ իրարու կրթնած՝ խաշիլիկ հիւղակ մը կը ձեւացնէին : Արաբ կիւն մը, հողին վրայ, ճիւղերը տակը, ամանի մը առջեւ կկգտծ, կերակուր կը պատրաստէր հիւղակին քով :

Չորս կողմս փլա՛ պատեր ու քարակոյտներ կային, ու այդ աւերակներուն մէջ, դրան մուտքին աջ կողմը, միայն երկու խցիկ որոնք դեռ անաղարա մնացեր էին իրենց դռներով միասին : Խցիկներէն մին, միւսէն աւելի մեծկակ, փոքրիկ լուսամուտ մը ունէր Ինորոշ հետքեր զգացնել կուտային թէ երկրորդ յարկն ալ խուցերու շարք մը կը գտնուէր ատենօք : Ահա ինչ ալ մնացած էր Սալահէտտինի իշխանական բանտէն :

Կը մտնա՛ր խուցերուն մէջ, կը նայի՛մ, կը զննե՛մ պատերը, յուսալով որ անոնք բաներ պիտի պատմեն : Ինծի անանկ կուգայ որ մեր թագաւորը անպատճառ բնակած է հոտ, այդ մռայլ խորշերուն մէջ... Հայոց թագաւորը : Ու իր սփռին հետքը կը վնտուեմ գետիներ, ձեռքին դրոշմը՝ պատերուն վրայ :

Անտո՞վոր յուզում մը կը տրորէ զիս, իմ իշխանիս տառապանքներուն յուզումը, իմ իշխանիս որ չեմ ճանչցած, որմէ չնորհք մը չեմ ընդունած և զոր կը սիրեմ անա :

Այս չարաշուք աւերակներուն մէջ իր ամբողջ կեանքը կը պատկերան յ աչքիս : Իր տա նամես յ գծրեղակ իշխանութիւնը, յուսահատական մաքառումները ազատութիւնը պահելու՝ եգիպտոսի սուլթաններուն յարաճուն ու ջախջախիչ զօրութեան դէմ, կործանումը իր մայրաքաղաքին, ու խելայիզ, հապշտապ փախուստը կնոջը՝ Մարիամ թագուհիին՝ ու Փիննա աղջկանը հետ, զեռ ճիգ մէն ալ, հուսկ վերջին զիմադրութիւնն ալ

փորձելու համար Տօրոս լերանց քարերուն ետեւ, ուր դեռ ինը ամիս կ'երկարաձգէ վերջնական քայքայումը իր Տէրութեան: Բայց ահա՛ ամէն պաշար կը սպառի, ամէն ճամբայ կը դոցուի, ամէն սիրտ կը թուլանայ: Լքումն ու վհատութիւնը կը տիրէ ամէնուն վրայ, ու գերագոյն ողջակէզի ժամը կը հասնի: Լեւոն անձնատուր կ'ըլլայ իրեններով ու կը տարուի Նգիպտոս: Հոն եօթնամեայ գերութենէ մը ետքը, Սպանիոյ թագաւորին միջնորդութեամբ կ'ազատի ու կ'երթայ Եւրոպա ուր տարիներով արքունիքէ ալ քունիք կը քաշքշէ իր գլխով: Բայց ու հալածական էութիւնը, օգնութիւն ու պաշտպանութիւն մուրալով իրեն ու իր երկրին համար: Խոստումներ կը տրուին, բայց անգործադրելի կը մնան, իր զանգատները լսեցնելու համար դրամական պարգևներ կուտան, կը լուրջեն զինքը ունայն յոյսերով, մինչեւ որ մահը կը հասնի:

Իր կեանքը մեր ամբողջ պատմութիւնը չէ՞...:

Նւ ահա՛ տմոյն ու խոնաւ պատերու փռեկներուն ընդ մէջէն ազօտ տեսիլքը կ'սեննամ կապուած թեւերու, չղթալուած ոտքերու դժնէ տողանցութեան մը: Ստուերներն են մեր իշխաններուն, մեր թագաւորներուն, որոնք կը սահին կ'երթան, պարտուած, գերի, վտարանդի, գլխիկոր... Արտաւազդ՝ իր ոսկի չղթաներով, Արշակ՝ Անյոյշ բերդին մէջ, Պապ՝ կախաղանին վրայ, Վարազդատ՝ իր աքսորավայրը, Խոսրով՝ կալաւաւոր, Բագարատ՝ չղթայակապ, Գաղիկ՝ գերութեան մէջ, Լեւոն Գ՝ բանտին մէջ... ու կը զգամ որ իրենց բանալէն, գերութենէն, չղթաներէն ու կախաղանէն մաս մը կը ծանրանայ վրաս, կը կապկպէ, կ'անդամալուծէ, կը ճնշէ զիս: Սարեւոթինէն մինչեւ Համիտ, քսանըվեց դարու նիզակներուն, նետերուն, սլաքներու

բուն, մորակներուն և խարտղաններուն հարուածը կ'իջնայ գլխուս, և ա'լ պահուցեալ, ջախջախուած կը մնամ, կորովարեկ ու անյոյս...:

Ու կը զգամ որ բոլոր իմ գաղափարներս, համագումարներս, սկզբունքներս, մտածումներս, իմ խոհեմութիւնս, իմ հաւատարմութիւնս, իմ շրջանայեցողութիւնս, այն ամբողջ գեղեցիկ յատկութիւնները որոնցմով ժողովուրդս կը պարծիմ և որոնք իմ ցեղիս յատկանիշներն են, ամենքն ստրկութեան, բանտի ու ձեծի դարտուոր ժառանգութեան մը անողորմ անդամանելի հետեւանքն են:

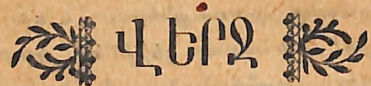
Ու իշխաններէն ետքը՝ մեր ամբողջ ցաւատանջ, արիւննաթաթախ անցեալն է որ կը ներկայանայ աչքիս, արհաւիրքի սոսկումներուն մատնուած ժողովուրդը զոր կոտորածը կը հալածէ: Ահա՛ Բուղա որ արիւնով կ'ողողէ Հայաստանը, քաղաքներու և գիւղերու բնակիչները կը ջարդէ, անհամար գերիներ կը բռնէ, որոնց մեծ մասը ահաւելի տանջանքներով կը նահապտակուին: Տուրքիլ ու Ալփ-Արսլան իրենց վայրագ հերոսներուն դուրսն անցած, չէն քաղաքները կը կործանեն ու բռնակիւնները կը ջարդեն: Չամարդան որ Անին հիմնադրած է կ'ընէ ու Հայաստանը դիակներով կը ծածկէ: Լէնկթիմուր կ'անցնի ու ահա՛ Սիւնիք, Արարատ, Տուրուբերան ու Վանապուրական անապատ կը դառնան: Ու բոլոր Շահաբաւներն ու բոլոր Համիտները, վազրերն ու բարենիւները որոնք կ'անցնին իրենց արիւնտյեղց կլափներով...:

Ահ, երբ պիտի երեւան Թեմիսի լուռ աղլիկները, անոնք որ անլոյս խորութիւններու մէջ կը նստին, որոնք երբեք չեն սխալիր, բան մը չեն մոռնար, արդարութեամբ կը կշռեն ամէն բան ու թափուած տրիւնը կը

հաւաքեն սեւ տնօթներու մէջ, անոնց ահռելի վրէժխնդ-
րութիւնը պատրաստելով:

Ե՞րբ պիտի փչրէ իր շղթաները գողթան երգիչներու
Արտաւազդը զոր քաջերը կապած են Մասիսի մէջ և
որ եթէ չպիտի փրկէ յեզի. գոնէ պիտի կոտորէ բոլոր
աշխարհը...:

61937

